

Promotion
of a Cultural
Area Common
to European
Rural Communities

Rural heritage
and
collective identity

Building the
sustainability
of rural communities

Promocja
Wiejskiego Dziedzictwa
Kulturowego Wspólnego
dla Europejskich
Obszarów Wiejskich

Wspólne korzenie
europejskiego
dziedzictwa wiejskiego
Kształtowanie się podstaw
rozwoju społeczności
wiejskich

Education and culture

Culture 2000

EXHIBITION GUIDE
PRZEWODNIK PO WYSTAWIE

PROJECT PARTNERS PARTICIPATING IN THE EXHIBITION

- The European Academy for Sustainable Rural Development (Euracademy Association) in cooperation with the Folklore and History Museum of Komotini, (Cultural Association of Komotini) (GR)
- Muzeum Kresow – Lubaczow (PL)
- National Museum of History (BG).

OVERALL COORDINATION

Fouli Papageorgiou, PhD Architect

MUSEOLOGICAL STUDY

- Concept: Louisa Karapidaki, Archaeologist, Museologist (GR)
- Application: Stanisław Piotr Makara , Historian of the art (PL)
Barbara Woch, Historian, Museologist (PL)

EXHIBITION DESIGN

- Chloe Vareliidi, Architect (GR)

TEXTS AND RESEARCH OF THE EXHIBITION GUIDE

Effie Karpodini-Dimitriadi, Archaeologist, PhD in Folklore (GR)

Janusz Mazur, Art Historian., Museologist (PL)

Kiril Topalov, Professor in Literature and Folklore (BG)

Leonora Boneva-Trayanova, Historian, PhD in Museology (BG)

TEXT OF THE SCENARIO

- Louisa Karapidaki, Archaeologist, Museologist (GR)
- Fouli Papageorgiou, Architect (GR)

GRAPHIC DESIGN

- Concept and artwork: Ability Integrated Communications, Athens (GR)
- Application: Maciej Rokosz (PL)

Published by Muzeum Kresow, on behalf of the CULT RURAL partnership

Lubaczow, May 2008

ISBN 978 - 83 - 922816 -5 - 8

This project has been funded with support from the European Commission, Framework Programme CULTURE 2000. This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

PARTNERZY PROJEKTU UCZESTNICZĄCY W ORGANIZACJI WYSTAWY

- Europejska Akademia dla Zrównoważonego Rozwoju Obszarów Wiejskich (Euracademy Association) we współpracy z Etnograficznym i Historycznym Muzeum Komotini, (Cultural Association Komotini) (GR)
- Muzeum Kresów w Lubaczowie (PL)
- Narodowe Muzeum Historyczne w Sofii (BG).

KOORDYNATOR

dr Fouli Papageorgiou, architekt

OPRACOWANIE NAUKOWE WYSTAWY

- Koncepcja wystawy: Louisa Karapidaki, archeolog, muzeolog (GR)
- Współudział: Stanisław Piotr Makara, historyk sztuki (PL)
Barbara Woch, historyk, muzeolog (PL)

PROJEKT GRAFICZNY WYSTAWY

- Chloe Vareliidi, architekt (GR)

BADANIA NAUKOWE I TEKSTY DO PRZEWODNIKA

Effie Karpodini Dimitriadi, archeolog, dr etnografii (GR)

Janusz Mazur, historyk sztuki, muzeolog (PL)

prof. Kiril Topalov, literaturoznawca, muzeolog (BG)

Leonora Boneva Trayanova, historyk, dr muzeologii (BG)

OPRACOWANIE SCENARIUSZA

- Louisa Karapidaki, archeolog, muzeolog (GR)
- Fouli Papageorgiou, architekt (GR)

SKŁAD GRAFICZNY :

- Koncepcja i opracowanie graficzne przewodnika:
Ability Integrated Communications, Ateny (GR)
- Współudział: Maciej Rokosz (PL)

Przewodnik wydany przez Muzeum Kresów w Lubaczowie w ramach projektu CULT RURAL

Lubaczów, maj 2008

ISBN 978 - 83 - 922816 -5 - 8

Projekt współfinansowany przez Komisję Europejską, w ramach programu KULTURA 2000. Publikacja przedstawia idee autorów i Komisja nie bierze odpowiedzialności za treści w niej zawarte.

MUSEUM KRESOW in LUBACZOW - 18 MAY-5 SEPTEMBER 2008

MUZEUM KRESÓW w LUBACZOWIE - 18 MAJ - 5 WRZESIEŃ 2008

Rural heritage
and
collective identity

Building the
sustainability
of rural communities

EXHIBITION

WYSTAWA

Wspólne korzenie
europejskiego
dziedzictwa wiejskiego

Kształtowanie się podstaw
rozwoju społeczności
wiejskich

EXHIBITION GUIDE

PRZEWODNIK PO WYSTAWIE

PREFACE

This exhibition forms part of CULT RURAL, an international project co-funded by the European Commission in the context of “Culture 2000”, the Framework Programme in Support of Culture. CULT RURAL brings together eight organisations from seven EU member states, aiming to create a Cultural Area Common to European Rural Communities, by distilling the messages conveyed to present day societies through the cultural heritage of Rural Europe drawing lessons with a real value for sustainable development.

There is no doubt that the rural heritage is an important aspect of European culture, which should be protected and preserved. Furthermore, rural heritage has a lot to teach contemporary societies: for example, the traditional methods of exploiting natural resources and related technologies may provide ample inspiration for energy saving today; or the continuity of rural cultural heritage and its role as a source of community identity and bonding, may challenge the globalisation of culture. CULT RURAL has set out to explore the links between rural heritage and sustainable development around three themes:

- I. Rural cultural landscapes: the interaction between rural communities and the natural environment.
- II. Inspiration, innovation and technology: the rural perspective and the global pressures
- III. Rural heritage and collective identity: building the sustainability of rural communities

Each of the above themes has been elaborated by a group of partner organisations covering two to three countries, and provided the springboard and guiding concept for the conduct of ethnographic research and the mounting of an exhibition, to show both the common roots of the European rural heritage and its impact on the sustainable development of present-day rural societies. The first theme is dealt with by partners in Greece and Italy; the second by partners in Sweden, France and Hungary; and the third by partners in Greece, Poland and Bulgaria.

The exhibition presented here deals with the third theme, i.e. identity building through celebrations, rituals and customs that have survived through the ages in rural communities and are still used as a reference point in Greece, Poland and Bulgaria.

The exhibition is organised along a sequence of four units, which build the scenario explained in section two of this Guide. Museum objects, pictures, film and sounds are brought together to create the atmosphere of a “performance” in which rituals and celebrations are presented as they survive today, provoking the visitor to become part of them, discover their meaning, associate with the performers and reflect on the value of cultural memory and identity as a reserve of “social capital” that can make our lives richer, improve our well being and regenerate the rural areas of Europe.

1. Full community participation in the carnival of Sochos, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

2. „Dożynki” procession, Stary Dzików, Podkarpackie voivodship, Poland (phot. 2006)

3. Lazarka’s headdress, Bulgaria

4. Carol-singer’s ritual bread, Bulgaria

Wystawa jest elementem CULT RURAL – międzynarodowego projektu współfinansowanego przez Komisję Europejską w ramach programu „Kultura 2000”, którego głównym zadaniem jest wspieranie kultury. CULT RURAL skupia osiem organizacji i instytucji z siedmiu krajów Unii Europejskiej, mających na celu stworzenie Obszaru Kulturowego Europejskich Społeczeństw Wiejskich. Zadanie to realizowane będzie poprzez przekazywanie współczesnym społeczeństwom bogatych treści zaczerpniętych z dziedzictwa kultury ludowej europejskiej wspólnoty wiejskiej i ukazywanie realnych korzyści płynących ze zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

Nie mamy wątpliwości, że ważnym aspektem kultury europejskiej jest wiejskie dziedzictwo kulturowe, które powinno być chronione i zachowane. Kultura ludowa może przy tym wiele nauczyć współczesne społeczeństwa, np. tradycyjnych metod eksploatacji naturalnych surowców i związanych z nimi technologii, które z kolei mogą być cenną inspiracją do pożądaných współcześnie działań w zakresie ochrony zasobów naturalnych. Ponadto, ciągłość wiejskiego dziedzictwa kulturowego i jego rola jako źródła świadomości i więzi społecznych może rzucać wyzwanie procesowi globalizacji kultury. CULT RURAL przystępując do poszukiwania powiązań pomiędzy dziedzictwem wiejskim, a zrównoważonym rozwojem europejskich obszarów wiejskich, opiera się na trzech tematach:

- I. Wiejskie krajobrazy kulturowe: wzajemne oddziaływanie pomiędzy społecznościami wiejskimi i naturalnym środowiskiem
- II. Inspiracja, innowacja i technologia: perspektywa wiejska a globalizacja
- III. Wspólne korzenie europejskiego dziedzictwa wiejskiego. Kształtowanie się podstaw rozwoju społeczności wiejskich

Każdy z wyżej wymienionych tematów został szczegółowo omówiony w grupach składających się z dwóch lub trzech krajów. Określone zostały wiodące idee, które były pomocne w przeprowadzeniu badań etnograficznych i przygotowaniu wystawy, tak by można było ukazać zarówno wspólne korzenie europejskiego dziedzictwa kultury ludowej, jak i jej wpływ na zrównoważony rozwój współczesnych społeczności wiejskich. Pierwszy temat opracowują wspólnie partnerzy z Grecji i Włoch; drugi - partnerzy ze Szwecji, Francji i Węgier; trzeci - partnerzy z Grecji, Polski i Bułgarii. Wystawa prezentowana obecnie dotyczy trzeciego tematu, tj. wspólnej tożsamości budowanej poprzez obrzędy i zwyczaje, które przetrwały przez wieki w społecznościach wiejskich i są obecne w określonych przejawach występujących równolegle w Grecji, Polsce i Bułgarii.

Wystawa przedstawia następujące po sobie cztery sekwencje, które składają się na pewną całość zawartą w koncepcji opisanej w drugiej części tegoż przewodnika. Obiekty muzealne, obrazy, filmy, a także muzyka mają za zadanie stworzyć atmosferę „przedstawienia”, w którym obrzędy i zwyczaje zaprezentowane zostaną w takiej formie, w jakiej zachowały się do dziś. Prowokują one odwiedzającego wystawę do tego, by stał się częścią tego „przedstawienia”, odkrył jego znaczenie, utożsamił się z twórcami i zastanowił się nad wartościami, jakie niesie pamięć kulturowa i tożsamość; są one podstawowymi zasobami „społecznego kapitału”, mogą uczynić nasze życie bogatszym, zapewnić dobrobyt i przyczynić się do odnowienia obszarów wiejskich Europy.

3.

1. *Mieszkańcy uczestniczący w karnawale Socho, Macedonia, Grecja (fot. V.Voutsas)*

2. *Orszak dożynkowy, Stary Dzików, woj. podkarpackie (fot. 2006r., Polska)*

3. *„Lazarka” – wielkanocne przybranie głowy, Bułgaria*

4. *Obrzędowy chleb dla kolędników, Bułgaria*

4.

HISTORICAL AND CULTURAL BACKGROUND

Rural customs and events play a leading role in the culture of the three countries participating in the current exhibition. They keep the collective memory alive and manifest, in the most eloquent way, the strong foundation and the values of each community upon which its social and cultural evolution has been built.

Greece, at the South end of the Balkan Peninsula in the crossroads between Europe and the East, has one of the most long standing cultural traditions due to historical and geographical reasons. Both East and West exercised influences on Greek culture, while great civilisations have left their impact through the ages all over its geographic extent. Rural areas, especially those of the North (Epirus, Macedonia and Thrace) were the ones that largely contributed to the cultural evolution. Living in the same geographical area for centuries, speaking a language that has naturally evolved from antiquity, Greeks continue, mostly in the rural communities, their traditional customs and rites. Rituals dating back to antiquity, signs and symbols expressed on different occasions, especially during festive events combining Christian and pre-Christian elements, depict the multifaceted and multilevel cultural identity of the rural areas. A plurality of mutually interdependent signs and symbols guide and regulate the social practices of every day life. Consciously or unconsciously reproduced, they provide a cultural code that manifests itself on various occasions. The objects and photos of the current exhibition offer some illustrative examples

Poland, situated in Central Europe, has a culture closely related to the country's long history. Customs, rites and rituals, feasts and festivals reflect the unique character of the country, as well as all the influences and inspirations exercised

on Polish culture and so contributing to Poland's cultural identity. Małopolska, situated in the south-eastern part the country, constitutes a unique centre of the Polish Carpathians, not only in the geographical sense, but also the cultural one. Malopolska is one of the oldest (10th c.) and the most important regions of Poland. The main centre of the area, Cracow, was the capital of the country until the end of the 16th c.. During the time of the annexation (1772-1918) Małopolska, which was under the rule of Austria (the so-called Galicia), played a remarkable role in the reconstruction of the Polish state regained after the 1st World War.

The folk culture of Małopolska was shaped in the result of many centuries' lasting settlement processes. The main role was played by Polish people; besides them there were Jews, Germans and, in the southern-eastern part, Ukrainians. In the territory of Małopolska the majority were mainly Polish ethnographic groups, numerous groups of highlanders (for example from Podhale), Lasowiaczy and Rzeszowiaczy. In the territory of Małopolska a lot of traditional rites and folk customs remain today. The region where the folklore is most evident is Podhale.

Bulgaria, located in Southeastern Europe, preserves traditions dating back many centuries. Bulgaria adopted Christianity in the 9th century. During the Middle Ages its culture bridged the civilizations of Antiquity and Byzantium with that of the Slavonic world as Bulgarian became the first literary, liturgical and official-administrative Slavonic language. Under Ottoman rule, Bulgarian culture in common with the other Balkan cultures, created a compensatory rich folklore and multiform ethnographic culture. The history of the Bulgarian rural spiritual culture supplies abundant materials for exhibitions, scientific seminars and summer schools, for detailed research on that culture, as well as for various initiatives in which this particular problematic can be popularized among young people. The two scientific institutions participating in the current exhibition (the National Museum of History and the Academy for Balkan Civilizations) explore the dynamic changes that have taken shape in the traditional rural culture as a result of industrialization and globalization. They also draw attention to those features of contemporary rural culture which would, to the greatest degree, guarantee the sustained development both of culture and of certain important aspects of life of the young generation in rural regions, their social integration and cultural identity.

5. Musicians lead the parade during Epiphany in Kali Vrysi, Macedonia, Greece. (phot. V.Voutsas)

6. Carol-singer, Bulgaria

5.

Zwyczaje i wierzenia ludowe odgrywają ważną rolę w kulturze trzech krajów biorących udział w wystawie. Podtrzymują zbiorową pamięć i manifestują w najbardziej wyrazisty sposób silne fundamenty i wartości każdej ze społeczności, tworzą podstawy społecznego i kulturowego rozwoju.

Grecja, znajdująca się na południowym krańcu Półwyspu Bałkańskiego, pomiędzy Europą i krajami Wschodu, charakteryzuje się ze względów historycznych i geograficznych najbardziej długotrwałymi tradycjami kulturowymi. Na kulturę grecką wywarł głęboki wpływ zarówno Wschód, jak i Zachód, swój ślad na całym obszarze geograficznym kraju pozostawiły wielkie cywilizacje. Do rozwoju kulturowego Grecji w dużej mierze przyczyniły się obszary wiejskie, szczególnie te położone na północy kraju (Epir, Macedonia i Tracja). Długotrwałe przebywanie na tym samym obszarze geograficznym, posługiwanie się językiem, który ewoluował od starożytności, spowodowało, że Grecy szczególnie w wiejskich społecznościach kontynuowali swoje tradycyjne zwyczaje i obrzędy. Obrzędy, mające swój początek w starożytności, znaki i symbole wyrażone podczas różnych okazji (szczególnie w czasie uroczystości łączących elementy chrześcijańskie i przedchrześcijańskie), odzwierciedlają złożoną i wielowarstwową tożsamość kulturową obszarów wiejskich. Mnogość obopólnie współzależnych znaków oraz symboli prowadzi i reguluje społeczne czynności codziennego życia. Świadomie lub nieświadomie odtwarzane, podtrzymują one „kulturalny kod”, który manifestowany jest podczas różnych okazji. Obiekty i zdjęcia pokazane na wystawie ukazują pewne reprezentatywne przykłady tych obrzędów.

Polska, położona w centralnej Europie, posiada kulturę silnie zakorzenioną w długiej historii kraju. Zwyczaje, obrzędy doroczne i rodzinne odzwierciedlają specyfikę kulturową kraju i przyczyniają się do budowy społecznej tożsamości. Jednym z najbardziej interesujących pod względem kultury ludowej regionem Polski jest Małopolska, położona w południowej i południowo-wschodniej części kraju, wzdłuż łuku Karpat. Pod względem historycznym Małopolska należy do najstarszych (X w.) i najważniejszych dzielnic Polski. Główny ośrodek regionu – Kraków, do końca XVI w. pełnił funkcję stolicy państwa. Małopolska, która w latach 1772-1918 znajdowała się pod panowaniem Austrii (tzw. Galicja), odegrała znaczącą rolę w dziele odbudowy państwowości polskiej po I wojnie światowej. Kultura ludowa Małopolski wykształciła się w wyniku wielowiekowych procesów osadniczych. Główną rolę odegrała w nich ludność polska, obok której występowali Żydzi, Niemcy, a w południowo-wschodniej części Ukraińcy. Na obszarze Małopolski na czoło wysuwały się przede wszystkim polskie grupy etnograficzne, m. in.: Krakowiacy, liczne grupy górali (np. podhalańscy) oraz Lasowiaci i Rzeszowiacy. Do chwili obecnej na terenie Małopolski pielęgnowanych jest wiele tradycyjnych obrzędów i zwyczajów ludowych. Regionem, gdzie folklor przejawia największą żywotność jest Podhale.

Bułgaria, położona w południowo-wschodniej Europie, posiada tradycje sięgające wielu wieków w przeszłość. Bułgaria przyjęła chrześcijaństwo w IX wieku. W czasach średniowiecznych jej słowiańska z gruntu kultura stanowiła most łączący cywilizację starożytną i bizantyjską, a język bułgarski stał się pierwszym literackim, liturgicznym i używanym w administracji językiem słowiańskim. W czasach Imperium Osmańskiego kultura bułgarska, podobnie jak w innych kulturach bałkańskich, wykształciła swój bogaty folklor i różnorodne kultury etnograficzne. Historia bułgarskiej, duchowej kultury wiejskiej dostarcza wielu materiałów do wystaw, naukowych badań i konferencji, szkół letnich, jak również innego rodzaju inicjatyw, dzięki którym problem ten może być popularyzowany wśród młodych ludzi. Dwie instytucje naukowe uczestniczące w obecnej wystawie (Narodowe Muzeum Historyczne i Akademia Cywilizacji Bałkańskiej) badają dynamiczne zmiany, które mają miejsce w tradycyjnej kulturze wiejskiej. Przemiany te są wynikiem ogólnego uprzemysłowienia i procesów globalizacji. Prowadzone badania przyczyniają się do rozpoznania tych cech współczesnej kultury wiejskiej, które w najwyższym stopniu gwarantują zrównoważony rozwój, zarówno kultury, jak i pewnych ważnych aspektów życia młodego pokolenia na terenach wiejskich, ich społecznej integracji i kulturowej tożsamości.

5. *Parada grup muzycznych podczas święta Trzech Króli w Kali Vrysi, Macedonia, Grecji (fot. V.Voutsas)*

6. *Kolędnik, Bułgaria*

THE SCENARIO OF THE EXHIBITION

5.

This exhibition aims to reveal and illustrate the symbolisms that have been preserved in the conscience of rural communities, thus remaining alive as a foundation of their collective identity. Celebrations, weddings, rituals and customs provide a forum for community gatherings and for revival and preservation of long-held traditions reinforcing the community spirit. Symbolic events may have lost their potency in present societies; however their significance remains high, because customary and traditional acts incorporate a nostalgic dimension, relating the past to the present, keeping the collective memory alive and demonstrating, in a unique way, the difference between everyday life and celebrations, the latter having a primary function as sources of joy and cultural expression, usually through dancing, singing and sharing food and drink. The exhibition attempts to interpret the role of such events in the process of social and cultural evolution, to show how social capital is being built and enhanced.

The exhibition is structured along four “thematic units” that reflect manifestations of symbolic acts in the ethnography and current practices of three countries: Greece, Poland and Bulgaria. These units refer to a) apotropaic and protective acts, b) symbolisms of fertility, c) ecstatic rituals and d) rites of passage.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE ACTS

This unit includes apotropaic and protective rituals and objects related to the 12-day feast of Christmas and to the carnival. Christmas brings with it a rich range of customs expressed by the preparation of special breads and the performance of rituals related to divine adoration and the warding off of evil spirits. The meaning

of these customs and rituals is relayed through a diversity of exhibits: animal-head or demonic masks, bells, swords and shepherd’s sticks, as well as musical instruments forming parts of masquerades, are worn by children or adults to drive away the evil spirits and the forces of winter and darkness; caroling bells, houses, boats, holy crèches, Christmas decorations and porte-bonneur form part of rituals related to the religious character of Christmas; specially decorated breads and wafers depict the hope for affluence and abundance of food throughout the year. Films from various regions of Greece, Poland and Bulgaria can be selected by the visitor to view, placing the exhibits in the context of the actual happenings.

SYMBOLISMS OF FERTILITY

The fertility of the earth is symbolized by the rituals of Easter and by harvesting celebrations that conclude cultivation cycles. Easter is for Christians the most sacred event of the year, symbolizing also the regeneration of the earth and its preparation for bearing fruits. The dividing line between religious and fertility rituals is very fine: Palm crosses, lazarinnes, Easter eggs, epitaphios, specially decorated breads are presented, complemented by audio-visual material depicting parades and ceremonies that transcend faith to symbolize health, fortune and a good harvest. Harvesting celebrations in fields are illustrated by photos and film; and exhibits are presented of symbolic objects such as bowls with grains and fruit, ear corns and special bread

6

7. Female wax Mask “Boula” worn in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

8. Figurine from vetch’s Christmas by J. Jakielaszek, Gać, Poland (MNZP Przemysł)

9. „Goat” Disguise, made by: M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, Podkarpackie voivodship, 1997, Poland (MK in Lubaczów)

10. Christmas tree decoration, 2005, Poland (MK in Lubaczów)

8.

Wystawa ma na celu ukazanie i zilustrowanie przejawów symbolizmu, które przetrwały w świadomości społeczeństw wiejskich i przez to pozostały żywe jako fundament ich zbiorowej tożsamości. Wszelkie uroczystości, ceremonie ślubne, obrzędy, zwyczajnie stwarzają przestrzeń dla społecznych zgromadzeń oraz dla nieustającego odradzania i zachowania odziedziczonych po przodkach tradycji, które wzmacniają ducha danej społeczności. Symboliczne aspekty zdarzeń obrzędowych mogły już stracić we współczesnych społeczeństwach swoją moc. Jednak ich znaczenie jest nadal ważne, ponieważ zwyczajowe i tradycyjne czynności tworzą nostalgiczny wymiar, konfrontując przeszłość z przyszłością, podtrzymując żywą pamięć zbiorową i ukazując w wyjątkowy sposób różnice pomiędzy codziennym życiem, a świętowaniem. Celebrowanie obrzędów ma podstawową funkcję, którą jest radość i ekspresja kulturowa, zazwyczaj wyrażona poprzez taniec, śpiew i dzielenie się pokarmem. Wystawa próbuje zinterpretować rolę tego typu wydarzeń w procesie społecznego i kulturowego rozwoju. Usiłuje także pokazać społeczny kapitał, który nieustannie buduje się i rozwija.

Wystawa składa się z czterech „tematycznych części”, które odzwierciedlają przejawy symbolizmu w kulturze ludowej, obecne w badaniach etnograficznych w trzech krajach: Grecji, Polsce i Bułgarii. Części te odnoszą się do: a) czynności apotropaicznych i zapewniających opiekę, b) symbolizmu płodności, c) obrzędów ekstatycznych i d) obrzędów przejścia.

CZYNNOŚCI APOTROPEICZNE

Ta część wystawy ukazuje obrzędy apotropeiczne i zapewniające opiekę, a także przedmioty związane z dwunastodniowym okresem świąt Bożego Narodzenia oraz z karnawalem. Boże Narodzenie niesie ze sobą bogaty zakres zwyczajów ukazanych poprzez wypiekanie specjalnych chlebów i przedstawienie obrzędów związanych ze świętą adoracją i odpieraniem złych mocy. Znaczenie tych zwyczajów i rytuałów jest pokazane poprzez różnorodne ekspozyty takie jak: atrybuty kolędników - głowa zwierzęcia lub demoniczne maski, dzwony, miecze i pasterskie laski, jak również muzyczne instrumenty, które są częścią maskarad. Przedmioty te noszone są przez dzieci i dorosłych w celu odpędzenia złych mocy i sił oraz ogólnie ciemności. Kolędowe dzwoneczki, szopki, łódki, święte kołyski, bożonarodzeniowe dekoracje są częścią rytuałów związanych z religijnym charakterem Świąt Bożego Narodzenia. Specjalnie dekorowane chleby i oplatki dają nadzieję na dobrobyt i obfitość pokarmów przez cały rok. Zwiedzający mają możliwość wyboru filmów z różnych regionów Grecji, Polski i Bułgarii, które mogą im pomóc dostrzec ekspozyty w kontekście określonego obrzędu.

SYMBOLIKA PŁODNOŚCI

Płodność ziemi symbolizowana jest poprzez obrzędowość wielkanocną oraz uroczystości związane ze zbiorem plonów, które kończą okres uprawy roli. Wielkanoc jest dla chrześcijan najważniejszym wydarzeniem w roku, symbolizującym także odrodzenie się ziemi i jej płodności. Linia dzieląca zwyczaj religijny i płodnościowy jest bardzo dobrze widoczna. Krzyże palmowe, jaja wielkanocne, specjalnie ozdobione chleby są prezentowane wraz z audio-wizualnymi materiałami ukazującymi parady i uroczystości, które wykraczają poza sferę wiary, symbolizując zdrowie, dobrobyt i dobre żniwa. Dożynki ukazane są za pomocą fotografii i filmów oraz ekspozytów mających znaczenie symboliczne (miska ze zbożem i owocami, kolby kukurydzy oraz specjalne chleby).

9.

7. Kobieca maska woskowa „Boula” noszona w karnawale Naoussa, Macedonia, Grecja (fot. V.Voutsas)

8. Figurka z szopki bożonarodzeniowej, wyk. J. Jakielaszek, Gać, Polska (MNZP Przemyśl)

9. „Koza” z grupy „Herodów”, wyk. M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, 1997r., Polska (MK Lubaczów)

10. Ozdoba choinkowa, 2005r. Polska (MK Lubaczów)

10.

THE SCENARIO OF THE EXHIBITION

ECSTATIC RITUALS

Anastenaria or nestinar dance is a representative example of ecstatic rituals practiced in the Balkans, allegedly of pagan origin. With roots in ancient times, these rituals have kept alive the memory and bonds of communities which many generations ago arrived from the Black Sea to Thrace. Barefoot villagers walk over hot coals on St Constantine and Helen's day, performing an ecstatic dance influenced by the sound of a specific tune. Exhibits include dressed ikons, as the central item of the ritual, musical instruments (lyra and drum), sacred kerchiefs (amanetia). A film and slide show with an imposing sound track takes the visitor through the ritual, from the preparation of the firewalkers at home to their departure and return for a celebration dinner. Although turned into a tourist attraction in recent years, the ecstatic abilities of firewalkers that are inherited or attained after a lengthy preparation and meditation, remain solid parts of a rural tradition that has managed to stay alive.

rites of passage

Rituals celebrating the passage of nature from one season to another and the passage from adolescence to married life and maturity in the lifecycle of humans, have always had a special significance, imbued with symbolic acts and objects. The summer solstice days are celebrated by fires and divinations, coinciding with St. John the Baptist's day. Fire symbolizes purification, but also protection against misfortune, bad luck and illness. Jumping over fires is illustrated by an allegoric installation. Floating candles on water inside flower

wreaths are exhibited and illustrated in photographs, to convey the message of the triumph of light over the darkness. Divinations accompany the solstice celebrations: love fortune-telling, interpretation of dreams and clairvoyance, all connected to future love and marriage are symbolized by such exhibits as water urns, keys, dancing and music films and photographs. The wedding celebrations have their own symbolic objects and parades: a rich bridal dress with decorated head cover and jewelry, wedding flags, dowry chests and special foods, including decorated breads, cakes and pomegranates, are presented around a dancing circle of life-size photographs and a celebration table with a panorama of foods and various utensils, cutting across all units, to depict the celebration of utmost joy and hope represented by a wedding.

The thematic organization of the exhibition, based on its narrative character, allows the visitor to comprehend the symbolic meanings that build the collective identity of communities through the selective presentation of objects, images and sounds. Modern works of art complete the structure of the thematic units, illustrating the modern artists' interpretation of the symbolic acts and customs exhibited

11.

12.

11. *Brada (beard) from straw spikes, Bulgaria*

12. *Bridal bread decorated with flowers, Anogia, Crete, Greece*

13. *"Brather-in-law decoration", eau forte, Y. Radeva, Bulgaria*

14. *Carol-singer's ritual objects, Bulgaria*

OBRZĘDY EKSTATYCZNE

Anastenaria lub taniec nestinar jest reprezentatywnym przykładem ekstatycznych obrzędów praktykowanych na Bałkanach, zapewne pogańskiego pochodzenia. Już od starożytności obrzędy te podtrzymywały żywą pamięć i więzi pomiędzy społecznościami, które wiele pokoleń wcześniej przybyły do Tracji znad Morza Czarnego. Współcześni mieszkańcy wsi w uroczystość św. Konstantyna i Heleny chodzą na boso po rozżarzonych węglach, wykonując przy dźwięku specyficznej melodii ekstatyczny taniec. Głównymi przedmiotami ilustrującymi ten obrzęd są: ubrane ikony, instrumenty muzyczne (lutnia i bębny), święte chusty (amanetia). Filmy i zdjęcia pozwalają zwiedzającemu uczestniczyć w tym rytuale od początku do końca. Chociaż w ostatnich latach zwyczaj ten jest już tylko atrakcją turystyczną, ekstatyczne umiejętności chodzenia po rozżarzonych węglach, odziedziczone lub uzyskane po długich przygotowaniach i medytacji, pozostają niezmienną częścią wiejskich zwyczajów kultywowanych do dnia dzisiejszego.

OBRZĘDY PRZEJŚCIA

Świętowanie obrzędów przejścia natury z jednej pory roku do drugiej, przejścia z wieku młodzieńczego do życia małżeńskiego i dojrzałości w cyklu życia człowieka, zawsze miały szczególne znaczenie i obfitowały w akcenty symboliczne. Letnie przesilenie, związane ze świętem św. Jana Chrzciciela, świętowane jest przez palenie ognia i wróżby. Ogień symbolizuje oczyszczenie, ale także ochronę przed niedostatkiem, nieszczęściem i chorobą. Skakanie przez ogień ukazane jest jako alegoryczne przejście. Puszczanie na wodzie wianków kwiatowych z palącymi się świeczkami, które jest przedstawione i zilustrowane na fotografiach, informuje o tryumfie światła nad ciemnością. Uroczystościom przesilenia towarzyszą wróżby matrymonialne, przepowiadanie przyszłości, tłumaczenie snów i jasnowidzenie. Zwyczaje te ilustrowane są na wystawie poprzez takie eksponaty jak: miski z wodą, klucze, filmy z tańcami i muzyką oraz fotografie. Ceremonia zaślubin posiada swoje własne symboliczne przedmioty: sztuczna suknia ślubna z bogato zdobionym nakryciem głowy i biżuterią, kufer otrzymywany w posagu i specjalne potrawy: dekorowane chleby, ciasta i granaty. Przedmioty ukazane w tanecznym kole są zaprezentowane ze zdjęciami o naturalnych wymiarach, a także ukazane są na świątecznych stołach, na których znajdują się pokarmy i różnorodne naczynia. Ukazują one ogromną radość i nadzieję obecną w uroczystościach zaślubin.

Tematyczny układ wystawy oparty na narracyjnym charakterze pozwala zwiedzającemu, poprzez selektywne przedstawienie przedmiotów, obrazów i dźwięków, zrozumieć symboliczne znaczenia budujące zbiorową tożsamość poszczególnych społeczności. Dzieła sztuki współczesnych artystów uzupełniają tematyczną strukturę tej części, ukazują nowoczesną interpretację symbolicznych czynności i zwyczajów ukazanych na wystawie.

14.

13.

11. Słomiana „Brada” (broda),
Bułgaria

12. Ślubny chleb dekorowany
kwiatami, Anogia, Kreta, Grecja

13. „Przyozdabianie szwagra,
cudowna woda”, wyk. Y. Radeva,
Bułgaria

14. Przedmioty obrzędowe
kolędników, Bułgaria

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

Disguises and masquerades during the Twelve days and the Carnival

The **apotropaic** (warding off and protecting against evil) customs and rites are most probably the earliest in human culture. They appeared as a specific reaction of man against the destructive or demonic forces identified by him as total threat to his very existence. Taking place in crucial periods of the year - the winter solstice and the awakening of vegetation in spring - they are an irrevocable segment of the folk calendar and ritual system of rural culture. In the chain of customs, **disguises** and masquerades hold a significant place, especially those practised during the **Twelve Days**, from Christmas to Epiphany, and during the **Carnival** period.

In **Greece**, disguises are among the most persistent rural customs of the Twelve Days (Dodekaimero). Costumes constitute, as in many other cases, a non verbal sign of expression and communication among the members of a community. The disguisers of the Dodekaimero wear animal skins, they cover their faces with masks and they hold or tie bells around their waists. They walk or dance around the villages in groups and they make performances with symbolic meaning whose main purpose is to drive away the evil spirits that threaten nature from blossoming and producing new fruits. The masks are thought to depict the souls of the dead ancestors, who are recalled to protect the community; however they may draw their origin to the ancient demons of vegetation.

The groups of disguisers bear different names, Kallikantzari, Lykokantzari, Rogatsia or Rogatsaria, Babougeroi etc.. The most representative disguises are those happening in some areas of western Macedonia, in eastern Macedonia and Thrace (Kali Vrysi, Monstiraki in Drama, Nikisiani in Kavala etc). They include disguises which have as main elements the masks, worn principally to protect the face and conceal the wearer's identity, but having also an **apotropaic character** driving away the evil spirits, the forces of darkness and winter and "open the way for the spirits of light and the coming of spring". Also symbolic is the role of the bells that reinforce the apotropaic character of the mask. The resounding **bells** are used, irrespective of the material and manner of their construction, to **ward off evil** by virtue of the sounds they produced. Bells moved on from their natural use (means by which the flock could be recognized by the shepherd, frightening away wild animals) to the metaphysical one, and were worn to keep away evil and demons. They thereby acquired a magical and religious quality, which was extended to other uses in folk religion, invariably of a symbolic nature.

In some places (e.g Monastiraki in Drama, Nikisiani in Kavala), disguisers organise "dramatic" representations in the streets, accompanied by musicians, they frighten the people by striking them with ashes from the bags they carry or by the sound of their bells. In some cases a mimic action of ploughing completes the custom or a sword play with large wooden swords ending up with a performance (Nikisiani) of an eventual death and resurrection of a member of the group or a wedding re-enactment (Kaly Vrysi).

15.

16.

15. Group of dancing disguisers during Epiphany in Kali Vrysi, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

16. A wedding re-enactment during the Twelve Days in Kali Vrysi, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

17. Male wax mask "Boula" worn in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

18. Animal mask and bells worn during the Twelve Days in Monastiraki, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

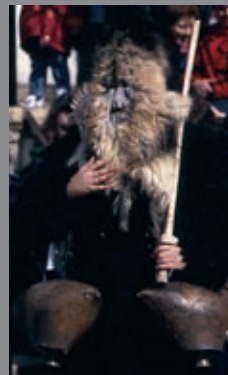
Przebierańcy i maskarady podczas Dwunastnicy i Karnawału

Apotropeiczne (odpędzające złe moce i chroniące od zła) zwyczaje i obrzędy są najprawdopodobniej najwcześniejszymi w dziejach ludzkości. Pojawiły się jako określone reakcje człowieka na destrukcyjne lub demoniczne siły, identyfikowane przez niego jako zagrożenie dla swej egzystencji. Mają one miejsce w kluczowych momentach roku, takich jak: przesilenie zimowe, budzenie się natury na wiosnę, stąd też są integralną częścią ludowego kalendarza i obrzędowego charakteru wiejskiej kultury. Zwyczaje przebierania się i maskarady są niezwykle ważne, szczególnie te, praktykowane podczas dwunastu dni od świąt Bożego Narodzenia do świąt Trzech Króli, jak również podczas Karnawału.

W Grecji przebieranie się jest najbardziej trwałym zwyczajem Dwunastnicy (Dodekaimero). Kostiumy stanowią, jak w wielu innych przypadkach, poza werbalny znak ekspresji i komunikacji pomiędzy członkami społeczeństwa. Przebierańcy Dodekaimero noszą zwierzęcą skórę, przykrywają twarze maskami i trzymają lub obwiązują się w pasie dzwoneczkami. Co więcej, chodzą lub tańczą w grupach dookoła wioski i przedstawiają inscenizacje o symbolicznym znaczeniu, a których celem jest wypędzenie złych mocy zagrażających naturze, począwszy od rozkwitania do pojawienia się nowych owoców. Maski mają na celu ukazanie duszy zmarłych przodków, którzy są ponownie wezwani, aby bronić społeczność. Istnieje jednakże niebezpieczeństwo, iż duchy te mogą przywołać starożytne demony natury.

Grupy przebierańców noszą różne imiona tj. Kallikantzari, Lykokantzari, Rogatsia ou Rogatsaria, Babougeroi itd. Najbardziej charakterystyczne przebrania pojawiają się na niektórych obszarach zachodniej i wschodniej Macedonii oraz w Tracji (Kali Vrysi, Monstiraki w Drama, Nikisiani w Kavala itd.). Głównym elementem tego przebierania się są maski, noszone głównie po to, by zataić tożsamość właściciela. Aczkolwiek mają one także charakter apotropeiczny, odpędzający złe duchy, siły ciemności i zimy. Ponadto maski te „otwierają drogę duchom światła i nadejściu wiosny”. Symboliczna jest także rola dzwoneczków, które wzmacniają apotropeiczny charakter masek. Niezależnie od materiału i kształtu, użyte są po to, by poprzez swój dźwięk odstraszać zło. Dzwoneczki, poprzez funkcjonalne (dzięki nim trzoda może zostać rozpoznana przez pasterza, mogą również odstraszyć dzikiego zwierza) oraz metafizyczne wykorzystanie odpędzają zło i demony. Dzięki temu dzwoneczki otrzymują magiczne i religijne znaczenie, które niezależnie od ich symbolicznej natury pozwala zastosować je do innych celów, np. w ludowej religii.

W niektórych miejscach (np. Monstiraki w Drama, Nikisiani w Kawala), przebierańcy wraz z towarzyszącymi im muzykami organizują na ulicy „dramatyczne” przedstawienia. Sieją postrach wśród ludzi poprzez rzucanie w nich popiołu z toreb lub poprzez dźwięki dzwoneczków. W niektórych przypadkach udawanie czynności orki dopełnia zwyczaj zabawy dużym, drewnianym mieczem, który kończy przedstawienie (Nikisiani) inscenizacją śmierci i zmartwychwstania członka grupy lub ponownego odegrania ceremonii zaślubin (Kaly Vrysi).

18.

17.

15. Grupa tańczących przebierańców podczas świąt Trzech Króli w Kali Vrysi, Macedonia, Grecja (fot. V.Voutsas)

16. Inscenizacje ślubna podczas Dwunastnicy w Kali Vrysi, Macedonia, Grecja (fot. V. Voutsas)

17. Męska maska woskowa "Boula" noszona podczas karnawału w Naoussa, Macedonia, Grecja (fot. V.Voutsas)

18. Zwierzęca maska i dzwoneki noszone podczas Dwunastnicy w Manastiraki, Macedonia, Grecja. (fot. V.Voutsas)

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

During the period of **Carnival** (Apokria) masquerades are found all over Greece, but especially in Thessaly, Macedonia and Thrace and some islands, for example Skyros. The symbolic purpose continues to be present, although these generally have the character of light-hearted entertainment. The masquerades are known by a variety of names (Karnavalia, Koudounati, Koukougeri) and operate in groups, some of which are standard (e.g the bridegroom-bride etc), while others are formed on the inspiration of the moment. The wearing of animal skins, masks in a variety of forms and large sheep-and goat- bells hung around the waist are the main features of these disguises. They also have their local variations, often associated with local historical events.

The masquerades in the district of Naoussa in North-west Macedonia are a characteristic example. The custom, known as the dance of the Yenitsaros and the Boula, is connected with the fighting of the inhabitants against the Turks during the Turkish occupation. Its origin is to be found in the ancient ceremonies celebrating the coming of the spring. Symbolic movements, dances and other mimic gestures depict the first forms of the custom, to which new elements have been added during its evolution. Those in disguise cover their faces with impressive wax masks, totally white with colors in the place of eyebrows a false moustache attached and three very small openings for the mouth and eyes. They also cover their chests by rows of thousands of coins that produce a particular sound while moving or dancing.

Amongst the most impressive carnival masquerades are those held at Sochos (a mountain village near Thessaloniki). They begin with the Triodion and climax

on the last Sunday of Carnival and Clean Monday. The masqueraders are called Karnavalia and differ from those in other regions in two main features: the face mask and the bells. The mask (today made by a black wooden material –Sayiaki) is decorated with colorful geometric designs and beads. It ends up in a peculiar pointed head dress filled with straw as an extension of the mask, which is colorfully decorated by narrow paper ribbons and with a fox tail at the top; horse hair is used for the moustache. Around the waist of those disguised are tied five heavy bells, especially selected for this purpose. Holding a long staff or a wooden sword in one hand and a bottle of strong drink in the other, Karnavalia go around the streets striking their bells, offering drink from their bottles to the people they meet and exchanging wishes. Folk musicians also participate. The custom is a matter of the entire settlement being closely connected with productivity of the fields and flocks.

The character of disguises of the carnival in the countries of western and central Europe is slightly different, although they have many common elements; notably the costumes and the masks.

In **Poland** the Carnival, (Zapusty), covers the period from New Year or the Epiphany until Ash Wednesday. It is the prolongation of the Twelve day Christmas, and at the same time it precedes the Lent period and Easter. It was a period of joy and revelry, the highlight of which was the last days of carnival, called “mięsopust” or “ostatki”. The rich carnival rites included colourful and joyful processions of people wearing fancy dress, animal masks and looking like monsters. Until recently popular in the territory of Małopolska fancy dress

19.

20.

19. “Boula” masquerades in the carnival of Naoussa, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

20. Artwork “Boula”, oil on wood by Tassos Mantzavinos

21. Carnival mask from Sochos, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

22. Disguisers march during carnival in Sochos, Macedonia, Greece (phot. V.Voutsas)

Podczas okresu Karnawału (Apokria) w całej Grecji odbywają się maskarady. Zwyczaj ten podtrzymywany jest głównie w Tesalii, Macedonii, Tracji i na niektórych wyspach m.in. na Skyros. Symboliczny cel tego typu wydarzeń jest nadal czytelny, choć coraz częściej są one jedynie przyjemną rozrywką. Maskarady znane są z różnorodności swych nazw (Karnawalia, Koudounati, Koukougeri) oraz z funkcjonowania w grupach, z których niektóre są mało oryginalne (np. pan młody – panna młoda, itd.), podczas gdy inne są tworzone spontanicznie w danym momencie. Noszenie skór zwierzęcych, masek występujących w różnorodnych formach, a także dużych, owczych i kozich dzwoneczków (zawieszonych wokół pasa) jest główną cechą przebierańców. Cecha ta ma także swoje lokalne odmiany i często utożsamiana może być z lokalnymi, historycznymi wydarzeniami. Maskarady w dzielnicy Naoussa w północno-zachodniej Macedonii są tego typowym przykładem.

Zwyczaj zwany tańcem Yenitsaros i Boula związany jest bowiem z walką rodowitych mieszkańców przeciwko Turkom. Jego źródła można znaleźć w starożytnych ceremoniach, które świętowały nadejście wiosny. Symboliczne ruchy, tańce i inne mimiczne gesty ukazują pierwsze formy tego zwyczaju, do którego stopniowo dodawane były nowe elementy. Przebierańcy nakładali na twarze imponujące, woskowe maski z brwiami w białym kolorze oraz ze sztucznymi wąsami, pozostawiając trzy małe otwory na usta i oczy. Na piersiach zawieszali szereg monet, które podczas poruszania się i tańczenia wytwarzały określony dźwięk.

Do najbardziej imponujących maskarad karnawałowych można zaliczyć te odbywające się w Sohos (w górskiej wiosce niedaleko Salonik). Maskarady zaczynały się Trodionem z punktem kulminacyjnym przypadającym w ostatnią niedzielę Karnawału. Nazywane są one Karnawalia i różnią od tych w innych regionach dwiema głównymi cechami: maskami nakładanymi na twarz i dzwoneczkami. Maski (współcześnie robiona z czarnego drewna Sayiaki) ozdobiona jest kolorowymi, geometrycznymi wzorami i koralikami. Maski kończy się charakterystycznym przybraniem głowy, wykonanym ze słomy, udekorowanym za pomocą papierowych wstążek z kucykiem na samej górze; końskie włosie używa się jako wąsów. Wokół pasa przebierańca przywiązanych jest pięć ciężkich dzwoneczków specjalnie wybranych do tego celu. Trzymając długą łaskę lub drewniany miecz w jednej ręce i butelkę napoju alkoholowego w drugiej Karnawalia wyruszają na ulicę miasta dzwoniąc dzwonami, oferując ludziom których spotykają napój z butelki i składają życzenia. Muzycy ludowi także biorą w tym udział. Zwyczaj ten jest ważny dla całej osady, zapewnia płodność ziemi i trzód.

Korowody przebierańców karnawałowych w krajach zachodniej i centralnej Europy niewiele się od siebie różnią, posiadają wiele wspólnych elementów, takich jak kostiumy, czy maski.

W Polsce Karnawał, określaną jako „Zapusty”, obejmuje okres od Nowego Roku lub Święta Trzech Króli do Środy Popielcowej. Jest przedłużeniem dwunastodniowych Świąt Bożego Narodzenia, a jednocześnie poprzedza okres Wielkiego Postu i święta wielkanocne. Był to okres radości i hucznych zabaw, których kulminacją przypadała w ostatnie dni karnawału, zwane „mięsopestem”, „ostatkami”. Z bogatą obrzędowością karnawałową związane były barwne i wesołe korowody przebierańców w maskach i budzących strach maszkar, czyli przebierańców w maskach zwierzęcych. Popularne jeszcze do niedawna na terenie Małopolski

22.

21.

19. „Boula” Maskarada w czasie karnawału w Naoussa, Macedonia, Grecja (fot. V.Voutsas)

20. Tassos Mantzavinos, „Boula”, olej, drewno, Grecja

21. Maski karnawałowa z Socho, Macedonia, Grecja (fot. V.Voutsas)

22. Przebierańcy podczas karnawału w Socho, Macedonia, Grecji (fot. V.Voutsas)

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

processions was the continuation of Christmas caroling. On one hand they had religious character, since they reminded the inhabitants of towns and villages of the evangelic events related to the birth of the Messiah. On the other hand, they had magic functions: to provide the soil and animals with fertility and people with good luck in the forthcoming year. If the carol singers and people in fancy dress missed a house, it was a bad omen. Only men went caroling, mainly bachelors and lads, comprising a colourful and humorous travel folk theatre. The popular element of carol singing groups was a **star** – moveable, polygonal, carried on a long pole, lit from the inside, as a reference to the Star of Bethlehem and a symbol of good luck. They also carried a **crib**, a small richly decorated building with mobile or static figures inside related to the scene of Christ's birth with "Herod" and animal monsters: a goat, a bear, a stork, a horse and a "turoń" – an ancient magic animal.

The tradition of a mobile crib was derived from nativity plays that were initially held in churches. At the end of the 18th century the cribs, as a caroling rite, went out of churches performing scenes related to Christ's birth.. Small, moveable cribs with portable statuettes were constructed by domestic artists; they took the form of a stable with two towers on the sides. A typical Polish specialty was widening the gallery of characters accompanying the main plot of the birth of Christ by including statuettes of peasants, merchants, inn owners, soldiers and other people with whom the viewers are familiar from every day life.

The richest setting among the cribs was given to the so-called "**Cracow crib**", considered to be one of the phenomena of Polish folklore . It dates back to the

middle of the 19th century, when the carpenters, brick-layers and tillers from the suburbs and neighbouring villages, deprived of jobs during winters started making small cribs for presents and bigger ones for the groups of carolers. In the beginning of the 20th century, under the influence of mason master Michał Ezenekier, a characteristic form evolved related to the architecture of Cracow's buildings.

Caroling with "Herod" is a peculiar show referring to the evangelic record about the birth of Christ, the Homage of the Three Wise Men, the Massacre of the Innocents and the death of King Herod. An important role is played by people dressed up like animals and supernatural, weird creatures. They are very animated. They run all over the room, snap their moveable mouths gore with their horns, and at a certain time they perform an enactment of death and resurrection. These monsters symbolize fertility and the revival of nature, and their presence at home is intended to provide good luck. Herod's death, which completes the play, represents the death of nature and its rebirth in the spring; it also symbolizes the birth of a new King – Jesus. All the participating characters must have appropriate outfits (fur coats, old uniforms, cardboard armour, helmets and wooden sabres), and, most importantly, fanciful masks covering their faces. Fancy dress, set gestures and behaviour are meant to reflect the character of specific people and scenes. The devil is very active, besides a mask with horns and tongue, a tail and chain; it has a fork, with which he threatens the residents, particularly the children. The show lasts from a few to over ten minutes and finishes by collecting contributions for the carolers.

23.

24.

23. „Draby”, phot. W. Dragan, R. Styga, 2000, Poland (Museum of Folk Culture in Kolbuszowa)

24 New Year's „Draby” from Nawsie near Wielopole, Ropczyce, Podkarpackie voivodship, phot. 1990's., Poland (Ethnographic Museum in Rzeszów)

25. Cracow's Crib, made by: Bronisław Pięciak, 1989, Poland (Ethnographic Museum in Cracow)

26. Masks of „Herod's” groupe, made by: M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, Podkarpackie voivodship, 1997, Poland (Museum Kresow in Lubaczów)

pochody przebierańców były kontynuacją bożonarodzeniowego kolędowania. Posiadały z jednej strony znaczenie religijne, przypominały bowiem mieszkańcom wsi i małych miasteczek ewangeliczne wydarzenia o narodzinach Mesjasza, a z drugiej strony spełniały funkcje magiczne: zapewniały płodność ziemi i zwierząt oraz pomyślność dla ludzi w nadchodzącym roku. Pominięcie domu przez kolędników i przebierańców uznawano za zły znak. Kolędowni wyłącznie mężczyźni, głównie kawalerowie i młodzi chłopcy, którzy tworzyli kolorowy i pełen humoru wędrowny teatr ludowy. Kolędowno z gwiazdą, z szopką (statyczną lub ruchomą), z „Herodem” oraz ze zwierzęcymi maskami: kozą, niedźwiedziem, bocianem, konikiem, „turoniem” – czyli fantastycznym zwierzęciem przypominającym wymarłego w dawnych wiekach tura.

Chodzenie z szopką nawiązywało do jasełek odbywanych początkowo w kościołach. W końcu XVIII w. szopki, już jako obrzęd kolędniczy, wyszły poza świątynie spełniając ważną rolę w obrzędowości bożonarodzeniowej i karnawałowej. Dużą popularność zyskały szczególnie niewielkie, przenośne szopki - teatryki z ruchomymi figurkami. Konstruowane przez domorosłych artystów posiadały formę stajenki z dwiema wieżami po bokach. Specyfiką typowo polską było rozszerzenie galerii postaci towarzyszących głównemu wątkowi narodzin Chrystusa o figurki rzemieślników, kupców, szynkarzy, żołnierzy, i innych osób znanych widzowi z życia codziennego.

Najbogatszą oprawę wśród szopek otrzymała tzw. „Szopka krakowska”, uznana za jeden z fenomenów polskiego folkloru. Jej początki sięgają połowy XIX w., kiedy to cieśle, murarze i kaflarze z przedmieść i podkrakowskich wsi pozbawieni w okresie zimy zajęcia zaczęli wykonywać szopki. Budowali niewielkie szopki na prezenty oraz większe dla grup kolędniczych. Te ostatnie, by zdobyć uznanie widzów, zyskiwały coraz bogatszą oprawę plastyczną. Na początku XX w. pod wpływem majstra murarskiego Michała Ezenekiera, wykształciła się charakterystyczna forma nawiązująca do architektury krakowskich budowli.

Kolędowanie z „Herodem” to swoiste przedstawienie odwołujące się do ewangelicznego przekazu o Narodzeniu Chrystusa, Poklonie Trzech Króli, Rzezi Niewińców i śmierci odpowiedzialnego za to króla Heroda. Ważną rolę spełniają biorący udział w przedstawieniu ludzie przebrani za zwierzęta i postacie nie z tego świata. Są one bardzo aktywne, biegają po izbie, kłapią ruchomą paszczą, bodą rogami, w pewnym momencie „umierają”, a po otrzymaniu datków „zmartwychwstają”. Maski te są symbolami odradzającego się życia i płodności, a ich obecność w domu ma zapewnić pomyślność. Kończąca inscenizację śmierć „Heroda” ma również charakter vegetacyjny - odzwierciedla śmierć przyrody i jej powrót do życia wiosną, symbolizuje także narodziny nowego Króla - Jezusa. Wszystkie odgrywane postacie muszą mieć odpowiednie kostiumy (kożuchy, stare mundury, tekturowe broje i hełmy, drewniane szable), a przede wszystkim fantastyczne maski, okrywające twarze. Przebrania, ustalone gesty i zachowanie, mają oddać charakter poszczególnych osób i scen. „Diabeł” jest bardzo ruchliwy, oprócz maski z rogami i językiem, ogona, łańcucha, posiada widły, którymi straszy domowników, szczególnie dzieci. Przedstawienie trwa od kilku do kilkunastu minut i kończy się zebraniem datków dla kolędników.

26.

25.

23. „Draby”, fot. W. Dragan, R. Styga, 2000r., Polska (Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej)

24. „Draby” noworoczne z Nawsia k. Wielopola, Ropczyce, woj. podkarpackie, fot. lata 90. XX w. Polska (Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie)

25. Szopka krakowska, wykonał: Bronisław Pięćlik, 1989 r., Polska (Muzeum Etnograficzne w Krakowie)

26. Maski „Herodów”, wykonał: M. Strzębicki, Ruda Różaniecka, woj. podkarpackie, 1997r. Polska (Muzeum Kresów w Lubaczowie)

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

An interesting form of caroling in the territory of eastern Małopolska (the neighbourhood of Rzeszów and Gorlice) were the so-called “Draby noworoczne”. These groups included men or boys dressed up in fur coats, masks with moustache and high conical hats made of straw. Their legs, arms and bodies were sometimes tightly wrapped with straw. Noisy tinplates and chains were attached to the costumes. The villagers awaited “Draby”, whose presence would bring good luck to the inhabitants, but they also feared them, as they leapt into a room much like robbers, made noise, shouted incomprehensibly and tried to grab them by giving them offerings.

The **Bulgarian** mythology has it that during the twelve days, also called Pagan, Karakondzho, Dirty, the earth is visited by the evil-doing ghouls, vampires, goblins and by the most malicious and frightful demon, Karakondzho. To oppose the wicked creatures, the koledars are joined by the survakars or kukers (mummers), who perform the major apotropaic function of driving the evil hordes away. The kukers are young men disguised behind huge frightening masks or with blackened faces, dressed in sheep and goat furs, girded with clattering bells and a wooden phallus usually sword-shaped. The time of the masquerades varies from region to region – the games are performed on different festive occasions, associated with winter solstice or spring equinox – Christmas, New Year, Simi zagovezni (the first Sunday before Lent).

The Surva international carnival of masquerade games in Pernik is an interesting modern form. Traditional kukers with their horrible masks and deafening bells, clad in furs or “decorated” with multi-colour trumpery, disguised brides and

bridegrooms, priests, bear-keepers with trained bears, gypsies, doctors, tax collectors, barbers and other interesting characters participate in the public “spectacle”. The great popularity and vitality of the kukers’ masquerades is due mainly to their theatrical nature.

Christmas rites

The celebrations and the rituals happening at the time of the year when days start to lengthen, have a dual meaning: to drive away the evil spirits, forces of winter and darkness that, according to ancient popular beliefs, are combating the nature and the blossoming of the earth and to ensure happiness and fertility for the family and the community in the new year.

In **Greece**, Christmas customs include carol singing (kalanda), performed by groups of young children, the decoration of Christmas tree (or a boat/ship), the preparation of a Christmas table, that must have abundance of food and the lighting of the fire, which has a sacred and apotropaic character against evil spirits (Kallikantzari) that invade the houses and will be driven out in the Epiphany with the holy blessing of the waters. On Christmas Eve, groups of boys and girls holding metal triangles or drums and other musical instruments visit the houses and narrate the miraculous story of Christ birth while they address wishes for good health and happiness to the inhabitants of the house. Housewives reward them in order to ensure good fortune and abundance. Christmas table is an occasion for the family to meet and celebrate together. Christmas bread (Christopsomo) richly decorated (ploumidia), different kind of pies and candies (Christokouloura)

16

27.

27. Christmas caroling boat, Greece

28. Christmas bread for children, Bread Museum of Amfikliá, Greece

29. “Spider” – Christmas decoration, by: A. Kuta, Miękisz Nowy, 2006, Poland (Museum of Borderland in Lubaczów)

30. Caroling with a star, Wola Zarczycka, Podkarpackie province. Phot. A. Karczmarzewski, 1990’s. Poland (Museum of Folk Culture in Kolbuszowa)

28.

Interesującą formą kolędowania na terenie wschodniej Małopolski (okolice Rzeszowa i Gorlic) były tzw. „Draby noworoczne”. Grupy te tworzyli mężczyźni lub chłopcy przebrani w kozuchy, skórzane, wąsate maski oraz wysokie, stożkowe czapki wykonane ze słomy. Nogi, ręce i tułów, niekiedy dość szczelnie okrywali słomianymi powrośkami. Do takiego kostiumu przymocowywali również dzwiężące blaszki lub łańcuchy. Mieszkańcy wsi oczekiwali „Drabów”, których obecność przynosiła pomyślność domownikom, ale też bano się ich, bowiem wpadali do izby jak rabusie, hałasowali, niezrozumiale krzyczeli. Szybko też pozbywano się ich dając im datki.

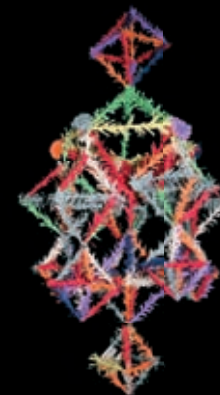
Bułgarska mitologia mówi, że podczas tych dwunastu dni świątecznych, zwanych także Pagan, Karakondzho, Dirty, ziemia nawiedzana jest przez złe upiory, wampiry, skrzaty i przez najbardziej złośliwego i strasznego demona Karakondzho. By stawić czoła groźnym stworzeniom koledars łączy się z kukers (aktorami mimicznymi, którzy odgrywają większość apotropeicznych funkcji mających na celu odpędzenie złych mocy). Kukers to młodzieńcy, którzy mają na sobie przerażające maski lub pocerniałe twarze, ubrani są w futra ze skór owiec i kóz opasane w brzęczące dzwoneczki i drewniany fallus zwykle w kształcie miecza. Okres, w którym odbywają się maskarady różni się w zależności od regionu - przedstawienia odgrywane są podczas różnych uroczystości związanych z przesileniem zimowym lub równonocą wiosenną, w Boże Narodzenie, Nowy Rok i Sirni zagovezni (pierwsza niedziela przed Wielkim Postem).

Surva, międzynarodowy karnawał maskaradowych przedstawień w Perniku, ma bardzo ciekawą formę. W tym publicznym „przedstawieniu” uczestniczą tradycyjni kukerzy z przerażającymi maskami i ogłuszającymi dzwoneczkami, przyodziani w futra lub „udekorowanymi” w wielobarwną tandetę, przebrani nowożeńcy, ksiądz, treserzy niedźwiedzi z niedźwiedziami, Cyganie, doktorzy, urzędnicy podatkowi, fryzjerzy i inne interesujące postacie. Duża popularność i żywotność kukerowych maskarad związana jest ich teatralną naturą.

OBRZĘDY BOŻONARODZENIOWE

Obrzędy i zwyczaje doroczne, które mają miejsce wtedy, kiedy dni zaczynają się wydłużać, mają podwójne znaczenie: odpędzają złe duchy, siły zimy i ciemności, a według popularnych wierzeń starożytnych są oznaką zwycięskiej walki natury, zapowiedzi rozkwitu ziemi, zapewnienia szczęścia i urodzaju dla rodziny oraz dla całej społeczności w nowym roku.

W Grecji do zwyczajów Bożonarodzeniowych zaliczamy: śpiewanie kolęd (kalanda), wykonywanych przez grupy małych dzieci, dekorację drzewka świątecznego (lub łódki/statku), przygotowanie świątecznego stołu obfitującego w jedzenie, oraz wzniesienie ognia. Ten ostatni ma sakralny i apotropeiczny charakter przeciwdziałający złym duchom (Kallikantzari), które nawiedzają domy i będą wypędzone w święto Trzech Króli przy pomocy święconej wody. W Wigilię Bożego Narodzenia grupy dziewczynek i chłopców trzymając metalowe trójkąniki, bębni i inne muzyczne instrumenty odwiedzają domy i opowiadają o cudownym narodzeniu Chrystusa, a także składają mieszkańcom życzenia zdrowia i szczęścia. Gospodynie odpłacają się im w celu zapewnienia sobie dobrobytu i obfitości. Stół świąteczny jest okazją dla rodziny, by spotkać się i świętować we wspólnym gronie. Świąteczny chleb (Christopsomo) bogato zdobiony (ploumidia), różne rodzaje ciast i słodczy (Christokouloura) składają się na świąteczny posiłek.

29.

27. Bożonarodzeniowa łódź kolędnicza, Grecja

28. Chleb bożonarodzeniowy dla dzieci, Muzeum Chleba, Amfiklia, Grecja

29. "Pająk" - ozdoba bożonarodzeniowa, 2006r., A.Kuta, Miękiisz Nowy, Polska (Muzeum Kresów w Lubaczowie)

30. Kolęda z gwiazdą, Wola Zarczycka, woj. podkarpackie. Fot. A. Karczmazewski, lata 90. XX w. Polska (Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej)

30.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

are included in the festive meal. The tree with its decoration and greenery that symbolizes life and vegetation or a decorated ship (common in the islands) bring into the houses warmth and joy.

In **Polish** folk tradition Christmas is considered to be the most important holiday of the year. It is also called “Gody” or holiday celebrated “with dignity”, particularly solemnly and reverently, just like a wedding. In this sense Christmas, which takes place during the winter solstice, is considered as a moment of marriage between day and night, light and darkness. In the rich set of Christmas rites, many beliefs from pre-Christian times have survived. Matrimonial and agricultural fortune-telling is conducted, and the connection with spirits of deceased ancestors kept.

On Christmas Eve all actions performed have a magic and fortune-telling meaning, often of All Souls' Day character. The exceptionality of this day was emphasized by the decoration of the living-room. An important role was played by green branches of a spruce or a fir, the so-called “podłaźniki”, popular in Małopolska and in Podhale, were hung from the ceiling or attached to paintings, decorated by various objects made of straw, blotting paper and fruit – mainly apples and walnuts. Of great importance for the Christmas rites were also the presence of sheaves of wheat in the room, the straw spread on the floor, the hay placed under the table cloth on the Christmas Eve table, as well as spiders elaborately made of straw, which were hung under the ceiling. Such decoration protected the house from evil, while the fruits were considered to be the traditional food of the deceased spirits.

The highlight of the Christmas Eve was a solemn dinner. It was opened with the ceremony of sharing “opłatek”, a thin, rectangular piece of cake baked from wheat

flour without yeast characteristic only in Polish culture. It came in special forms with engraved decoration related to the symbols of Christmas and refers back to a pagan custom of sharing bread as a sign of brotherhood and peace, while decorations, the so-called “światy”, were symbols of protection and prosperity for the family. On the Christmas Eve table there were abundant dishes also meant to provide the house with good luck and wealth.

Almost similar rites are to be found in **Bulgaria**. According to the Bulgarian tradition, the koledars, carol singers, (bachelors, engaged or newly married young men), are the acknowledged characters in the sacred night rituals. The koledars carry shepherd crooks in their hands; they are dressed in traditional holiday costumes and wrapped in heavy hooded cloaks, with high fur caps, decorated with strings of popcorn, dried fruit, bunches of flowers or box-sprigs. The entire requisite symbolizes not only the potential power of life, but also the power of man to oppose the evil forces that roam the world that night. Led by the experienced stanenik (king), who carries a wooden wine vessel (bakliitsa) and a ritual tree – most often an apple or fir branch – the koledars set out on their round. They visit every house in the village, sing carols, say blessings for health and prosperity to the family and are in turn rewarded with gifts and corresponding blessings. The symbolism of the entire festivity is to imply the idea of eternally reviving nature. This explains why the world tree motif has survived in many carols and why Christmas predictions are so crucially indicative.

Christmas Eve, known also as Badni vecher, is the greatest family holiday of the Bulgarians. People believe that the prosperity of home, the good harvest and the

31. Sharing „opłatek” during the Christmas eve dinner. Tokarnia, Małopolskie voivodship, phot. J. Kubienna, 1992, Poland (Etnographic Museum in Cracow)

32. Christmas “opłatek”, phot. 2008, Poland (Museum Kresow in Lubaczów)

33. Kopanka, survakar’s mask, from Pernik region, Bulgaria

34. Sharing „opłatek” during Christmas eve dinner, Małopolska, Poland (Etnographic Museum in Cracow)

Dekoracyjność i zieloność drzewka świątecznego symbolizuje życie i wegetację, a udekorowany statek (popularny na wyspach) przynosi domostwom ciepło i radość.

W polskiej tradycji ludowej Boże Narodzenie uznawane jest za najważniejsze święto w roku. Nosi też nazwę „Godów”, czyli świąt obchodzonych „godnie”, szczególnie uroczyste i hucznie, tak jak wesele. W tym znaczeniu Boże Narodzenie, przypadające w okresie przesilenia zimowego, jest także momentem zaślubin dnia i nocy, światła i ciemności. W bogatym zestawie obrzędów bożonarodzeniowych przetrwało wiele wierzeń z czasów przedchrześcijańskich. W czasie świąt powstrzymywano się od ciężkiej pracy, obywano wróżby o charakterze matrymonialnym i agrarnym, utrzymywano łączność z duszami zmarłych przodków.

Okres świąteczny w tradycji polskiej rozpoczyna Wigilia, ostatni dzień postu poprzedzający Boże Narodzenie. Wszystkie czynności tego dnia posiadały znaczenie magiczno-wróżebne, często o znaczeniu zaduszkowym. Niezwykłość tego dnia podkreślała dekoracja głównej izby. Ważną rolę odgrywały w niej zielone gałęzie świerka lub jodły, czyli popularne w Małopolsce i na Podhalu tzw. „podłaźniki” - ścięty wierzchołek lub gałązki świerka lub jodły, zawieszane u powały, czy zatykane za obrazy. „Podłaźniki” dekorowano różnymi ozdobami ze słomy, bibułki oraz owocami - przede wszystkim jabłkami i orzechami. Dużą rolę w obrzędowości wigilijnej odgrywały obecne również w izbie snopy zboża, rozścielana na podłodze słoma, siano dawane na stół wigilijny pod obrus, a także zawieszane pod sufitem, misterne wykonane ze słomy pająki. Dekoracja tego typu zabezpieczała dom przed złem, była siedliskiem duchów opiekuńczych, symbolem pomyślności, odradzającego się życia. Owoce uważane były za tradycyjny pokarm dusz zmarłych.

Kulminacyjnym momentem Wigilii jest uroczysta wieczerza. Rozpoczynała się od obrzędu dzielenia się „opłatkiem”, czyli cienkim, prostokątnym kawałkiem ciasta wypiekanego z pszennej mąki. „Opłatki”, charakterystyczne jedynie dla kultury polskiej, wypiekane były w specjalnych formach z rytą dekoracją nawiązującą do symboliki Bożego Narodzenia. Dzielenie się opłatkiem nawiązuje do pogańskiego zwyczaju łamania się chlebem na znak braterstwa, pokoju. Z opłatków wykonywano również ozdoby, tzw. „święty”. Chroniły one rodzinę od zła i miały zapewnić jej pomyślność. Na stole wigilijnym znajdowały się wyłącznie potrawy postne przyrządzone z ziaren zbóż, maku, miodu, orzechów, grzybów, grochu, fasoli, bobu, jabłek (m. in. pierogi, kapusta z grzybami, gołąbki, kasza ze śliwkami). Obfitość potraw miała zapewnić domowi wszelką pomyślność i dostatek.

Bardzo podobne są obrzędy bożonarodzeniowe w Bułgarii. Zgodnie z bułgarską tradycją koledars, kolednicy (kawalerzy, zaręczeni lub mężczyźni, którzy niedawno wstąpili w związek małżeński) są charakterystycznymi postaciami w świątecznym, nocnym rytuale. Koledars trzymają w rękach pasterskie kije, ubrani są w tradycyjne świąteczne stroje, okryci ciężką peleryną z kapturem, na głowie mają wysokie, futrzane czapki udekorowane włóknami kukurydzy, suszonymi owocami, bukietami kwiatów lub gałązkami bukszpanu. Symbolizuje to nie tylko potencjalne moce życia, ale także moc człowieka, by ten przeciwstawił się złym mocom, które wędrują po świecie tej nocy. Prowadzeni przez doświadczonego króla (stanenik), który trzyma drewniane naczynie na wino (baklitsa) i rytualne drzewko- najczęściej jabłko lub gałązkę jodły, koledars wykonują obchód - odwiedzają każdy dom w wiosce, śpiewają koledy, życzą zdrowia i dobrobytu rodzinie i w zamian nagrodzeni zostają podarunkami i życzeniami. Symbolizm całej uroczystości ma implikować ideę odradzania się natury. To wyjaśnia dlaczego motyw drzewka światła przetrwał w wielu koledach i dlaczego życzenia bożonarodzeniowe są takie ważne.

Wigilia Bożego Narodzenia, znana również jako Badni vecher jest najważniejszym rodzinnym świętem w Bułgarii. Ludzie wierzą,

33.

31. Dzielenie się opłatkiem w czasie wieczerzy wigilijnej. Tokarnia, woj. małopolskie, fot. J. Kubiena, 1992r., Polska (Muzeum Etnograficzne w Krakowie)

32. Opłatek wigilijny, fot. 2008r., Polska (Muzeum Kresów w Lubaczowie)

33. „Kopanka”, maska karnawałowa („surva”), region Pernik, Bułgaria

34. Dzielenie się opłatkiem w czasie wieczerzy wigilijnej. Małopolska, Polska (Muzeum Etnograficzne w Krakowie)

34.

APOTROPAIC AND PROTECTIVE RITES

fertility of livestock during the coming year depend on that particular night, which accounts for the rich symbolism of ritual practices and dishes that enhance the festivity.

Early in the morning, festively dressed women knead the ritual breads from the best flour, while young unmarried or newly married women sing corresponding ritual songs. The Christmas breads as symbols of bloodless offerings are lavishly decorated with doughy birds, leaves, crosses, suns, circles etc. Another kind of bread is dedicated to the main rural occupations – agriculture and stock breeding – its decoration consists of images of domestic animals, pens, vineyards, wine casks etc. The third kind of ritual bread is a ring-shaped bun.

The central moment in the preparations for the holiday is the badnik (Yule-log). A hole is drilled in a freshly cut oak, pear or beech log, in which incense grains, wine and olive oil is put for a rich crop. The opening is sealed with beeswax and wrapped in white linen or hempen cloth. Arranged in this way, the badnik is placed in the hearth and “the new fire” is kindled.

The anointed badnik is not only a symbol of the new sun, but also a representation of the Tree of life and is ready to be offered to the newly born God. The Yule log is to burn in the hearth till morning; its live coals have magic and healing power the whole year.

Christmas dishes are meatless. They are arranged on a low table or a layer of straw, spread on the ground around the hearth, so that everybody faces the fire. Boiled dry beans and wheat, rice, lentils, dried fruit, raisins, dried peppers, all of

them swell up when cooked – thus they can be interpreted as symbolizing child conception and particularly pregnancy, with the developing foetus in the womb and the emergence of a newborn infant. Garlic cloves (against evil unclean force), onion bulbs (for the family to enlarge and property to increase in number like the many layers of the onion), honey (for a “sweet” life of the young), nuts and other fruit are invariably served on the festive table.

The eldest man in the family smokes the table, the rooms, the pens, the granary, the sheds and the yard with incense and “invites” God to the table. A prayer is offered; then he raises the round flat bread with a silver coin kneaded in it high (for the wheat to grow high) above the heads of the master and the mistress of the house and breaks it. The first piece of the bread is left by the home icon with Christ’s Mother. Whoever gets the bread with the silver coin is considered the luckiest individual next year.

The **Christmas tree** became an element of the New Year celebrations early in the 20th century, but its traditional decorating is associated with the Christmas table, as the Christmas tree is also adorned with dried fruit, popcorn and self-made toys and later on with shiny many-coloured toys, specially worked out for the case. The abundantly decorated Christmas tree stands for the Tree of Eden, heavy with fruit; the everlasting green of the fir-tree symbolizes the expectation of and the belief in the spring revival of nature. Under the Christmas tree, Santa Claus puts presents for the children.

35. *Dervishi kukers from Pazardzhik region, Bulgaria*

36. *Kopanka, survakar’s maskrom, from Pernik region, Bulgaria*

37. *Christmas ritual bread, Bulgaria*

38. *“Lik”, survakar’s maskrom, from Pernik region, Bulgaria*

35.

36.

że dobrobyt domu, dobre żniwo i płodność trzody podczas nadchodzącego Nowego Roku zależy od tej szczególnej nocy, która odznacza się bogatym symbolizmem rytualnych czynności i przygotowywanych wówczas posiłków.

Bardzo wcześnie rano świątecznie ubrane kobiety wygniatają rytualne chleby z najlepszej mąki. W tym czasie panny lub kobiety, które dopiero co wyszły za mąż śpiewają kolędy. Chleby bożonarodzeniowe, jako symbole bezkrwawej ofiary, są obficie udekorowane zrobionymi z ciasta motywami ptaszków, liści, krzyży, słońca, kółka, itp. Innego rodzaju chleby są poświęcone głównym, wiejskim pracom – uprawie roli lub karmieniu inwentarza. Dekoracja ich składa się z różnego rodzaju wyobrażeń zwierząt domowych, zagród dla zwierząt, winnic i beczek na wino. Trzecim rodzajem chleba jest słodka bułeczka w kształcie pierścienia.

Głównym momentem w przygotowaniach do święta jest badnik (bierwiono). W świeżo ściętym dębowym, gruszkowym lub bukowym drewnie wierce się dziurę, do której wkłada się okadzone zboże, wino i oliwę dla lepszych zbiorów. Otwór zaklepany jest pszczelim woskiem i owinięty w lniany biały lub konopny obrus. Tak przygotowany badnik umieszczony jest w palenisku i wtedy rozniecany jest „nowy” ogień.

Namaszczony w ten sposób badnik jest nie tylko symbolem nowego słońca, ale także reprezentuje drzewo życia i gotowy jest, by ofiarować je nowo narodzonemu Bogu. Bierwiono powinno palić się w palenisku do rana. Palące się węgielki mają magiczne i uzdrawiające moce.

Potrawy bożonarodzeniowe są bezmięsne. Ustawione są one na niskim stole lub na słomianej macie rozłożonej na ziemi wokół paleniska, tak by każdy mógł siedzieć skierowany w stronę ogniska. Ugotowana fasola, pszenica, ryż, suszone owoce, rodzyнки, suszone papryczki pęczniąją podczas gotowania - przez co symbolizują poczęcie, ciężę i narodziny dziecka. Na świątecznym stole podawane są ząbki czosnku (użyte przeciwko złym mocom), główki cebuli (w celu powiększenia rodziny i określenia o ile wzrośnie dobrobyt rodziny na podstawie ilości warstw cebuli), miód (dla „słodkiego” życia młodych), orzechy i owoce.

Najstarszy mężczyzna w rodzinie okadza kadzidłem stół, pokój, zagrodę dla zwierząt, szopę i pole, a następnie „zaprasza” Boga do biesiadowania. Po odmówieniu modlitwy bierze do ręki okrągły, płaski chleb ze srebrną monetą w środku i unosi go wysoko ponad głowami Pana i Pani domu (obrzęd ten czyniony jest po to, by pszenica rosła wysoko). Po przelamaniu pierwszy kawałek chleba pozostawia się pod domową ikoną ukazującą Matkę Chrystusa. Ten, kto dostanie chleb ze srebrną monetą będzie miał szczęście w nadchodzącym roku.

Drzewko świąteczne stało się elementem celebracji Nowego Roku na początku XX w., ale jego tradycyjna dekoracja kojarzy się ze stołem świątecznym, bowiem drzewko świąteczne jest także udekorowane suszonymi owocami, kukurydzą i ręcznie robionymi zabawkami (później również przez świecące wielokolorowe zabawki specjalnie przygotowane na tę okazję). Obficie udekorowane drzewko świąteczne symbolizuje Drzewo Edenu, uginające się od owoców. Wiecznie zielona jodła (sosna) symbolizuje oczekiwanie i wiarę w odrodzenie natury. Pod drzewkiem świątecznym umieszczane są prezenty pozostawione przez św. Mikołaja.

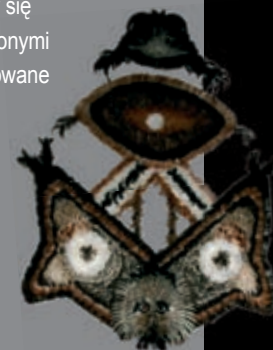
37.

35. *Kukerzy karnawalowi, region Pazardzhik, Bułgaria*

36. *„Kopanka”, maska karnawałowa („surva”), region Pernik, Bułgaria*

37. *Bożonarodzeniowy chleb obrzędowy, Bułgaria*

38. *„Lik”, maska karnawałowa („surva”), region Pernik, Bułgaria*

38.

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

Easter celebrations

Easter is the most significant celebration for the Christian world. Closely associated with spring and the renaissance and rebirth of nature, it incorporates rituals and customs that can be traced back to past times and antiquity.

In **Greece**, Easter - also known as Lambri or Anastasis (resurrection) - incorporates not only the religious element of Christ's resurrection, but also is the most significant spring celebration, symbolizing the joy of people for the revival of nature and the beginning of creativity.

The highlight of Easter celebrations is the Holy Week, an extension and intense experience of Lent, full of symbolic actions contributing to the understanding of the Divine Drama. Although the ritual of the Orthodox Church is assumed by the priests (men), women are almost exclusively involved in the dressing of the Epitaph (Holy Sepulchre) and in the other preparations in the houses and in the Church. The almost exclusive participation of women in the practices celebrating Easter is explained by the fact that women are linked with fertility and growth, they give life and birth. Therefore all the customs and rites related with the death and resurrection of nature and humanity are dependant on the feminine knowledge and competence. Resurrection is preceded by Lazarus Saturday along with Palm Sunday, while the songs (agermoi) of Lazarus Sunday, bearing his name (Lazarus agermoi), are widely known and popular. Groups of boys and girls dramatically narrate the story of Lazarus and announce his resurrection while carrying baskets with freshly cut flowers and collecting the eggs of Easter.

In some cases only girls participate in the songs of Lazarus (named Lazarines) while married women are excluded. The reason for this is that Lazarus had only sisters. In Western Macedonia, Thessaly, Central Greece and the Peloponnese, the custom had an intense social character since it offered to girls the opportunity of coming into contact with the micro-community of their village, walk around the houses show off their skills and become known as potential brides. The Lazarines hold a basket decorated with flowers in which they place white eggs offered by the housewives. The baking of bread-made figures depicting Lazarus also carry a pre-resurrection symbolism (Aegean Islands), as well as the procession of effigies on flowery funeral beds of Lazarus (Epitaph) made out in rough shapes and colourfully decorated (Cyclades, Crete, Ionian, Epirus). In inland Greece, Lazarus breads are distributed for the dead man's soul.

Lazarus' Saturday, before nightfall, is considered the most appropriate time to prepare the palm leaves that will decorate the churches the next day, Palm Sunday. The blessed palms along with the flowers will be distributed to the attendees of the service and be kept at their homes to drive away evil. In the rural areas they used to ritually strike the bundles in the fields, the trees and the vineyards.

Holy Thursday and Holy Friday are associated with funerary customs. It is a common practice for women to visit the cemeteries and to decorate the graves with flowers. The most important event of Holy Friday is the evening procession of the Epitaph, led by the liturgical flags and the cross and in some places accompanied by local bands playing funeral marches. In most places a women

39 . Palm Sunday in Thessaloniki, Greece (phot. V.Voutsas)

40. Easter eggs painted by Nina Karapidaki, Heraklion, Crete, Greece

41. Artwork "Egg", mixed technique by Constantina Katrakazou

42. Hand woven palm leaves by churchgoers of Agia Varvara, Heraklion, Crete, Greece

39.

40.

SYMBOLIKA PŁODNOŚCI I ODRODZENIA NATURY

23

Obrzędowość wielkanocna

Wielkanoc jest najważniejszym świętem w świecie Chrześcijan. Ściśle kojarzona z wiosną, odradzaniem się natury, obejmuje obrzędy i zwyczaje, które sięgają czasów przedchrześcijańskich.

W Grecji Święta Wielkanocne, zwane także Lambri albo Anastasis - Zmartwychwstanie, obejmują nie tylko religijne aspekty Zmartwychwstania Chrystusa, ale również najważniejsze zwyczaje wiosenne symbolizujące ludzką radość płynącą z faktu, iż natura odradza się i rozwija.

Głównym elementem Świąt Wielkanocnych jest Wielki Tydzień, stanowiący przedłużenie i podkreślenie Wielkiego Postu. Obrzędowość tego czasu obfituje w symboliczne czynności mające na celu zrozumienie wydarzeń rozgrywających się wówczas Misteriów Paschalnych. Chociaż liturgia Kościoła Ortodoksyjnego przewiduje udział wyłącznie księży (mężczyzn), to również kobiety zaangażowane są w przygotowania do świąt: dekorują Grób Pański, biorą udział w różnych pracach w domach i cerkwiach. Wyjątkowy w swym znaczeniu udział kobiet w przygotowaniach do Świąt Wielkanocnych tłumaczony jest tym, że to one ofiarowują życie, powiązane są z symboliką płodności i urodzaju. Wszelkie zwyczaje i obrzędy dotyczące śmierci oraz zmartwychwstania natury i człowieka zależą od kobiecej mądrości i umiejętności. Zmartwychwstanie jest poprzedzone Sobotą Łazarza i następującą po niej Niedzielą Palmową. W tym okresie śpiewa się powszechnie znane i popularne pieśni (agermoi) ku czci Łazarza (Lazarus agermoi). Grupy dziewczynek i chłopców przedstawiają inscenizację historii Łazarza i ogłaszają jego Zmartwychwstanie. Temu obrzędowi towarzyszy procesja z koszykami świeżo ściętych kwiatów, do których zbierano wielkanocne jaja. Niekiedy w śpiewaniu pieśni Łazarza biorą udział tylko dziewczynki (zwane Lazarines), a zamężne kobiety są z tego obrzędu wykluczone. Wynika to z faktu, że Łazarz miał tylko siostry. W zachodniej Macedonii, Tesalii, środkowej Grecji i na Peloponezie zwyczaj ten miał silny charakter społeczny, gdyż dawał dziewczynom możliwość kontaktu ze społecznością wsi (chodzenie od domu do domu i pokazywanie swoich umiejętności było prezentacją potencjalnych kandydatek na żony). Lazarines trzymały koszyki udekorowane kwiatami, w których znajdowały się białe jaja ofiarowane przez gospodynie domowe. Pieczono również chlebki w formie figurek przedstawiających Łazarza, które także noszą z sobą symboliczne przesłanie o jego zmartwychwstaniu (wyspy Egejskie). Rozdawanie łazarzowych chlebów, zwyczaj popularny na wyspach greckich, posiada również symboliczną wymowę jako ofiarowywanie pokarmu dla dusz zmarłych. Duże znaczenie posiada również procesja z wizerunkami Łazarza umieszczonymi na przystrojonych kwiatami, bogato dekorowanych marach o różnych kształtach (Cyklady, Kreta, Jonia, Epir).

Czas przed zmierzchem w Sobotę Łazarza, jest najważniejszym momentem, aby przygotować liście palm, które zostaną użyte do ozdobienia cerkwi w następny dzień – w Niedzielę Palmową. Poświęcone palmy oraz kwiaty rozdawane są uczestnikom liturgii i trzymane są przez nich w domach w celu odpędzenia zła. We wsiach mieszkańcy rytualnie uderzają nimi snopy zboża, drzewa i winnice.

Wielki Czwartek i Wielki Piątek związane są ze zwyczajami pogrzebowymi. Do tradycji należy odwiedzanie przez kobiety cmentarzy i ozdabianie grobów kwiatami. Najważniejszym wydarzeniem Wielkiego Piątku jest wieczorna procesja do Grobu Pańskiego, na przedzie której znajdują się liturgiczne chorągwie i krzyż. W niektórych miejscach towarzyszą temu lokalne zespoły grające

41.

42.

39. Niedziela Palmowa w Tesalonikach, Grecja (fot. V.Voutsas)

40. Pisanki wykonane przez Ninę Karapidaki, Heraklion, Kreta, Grecja

41. Constantina Katrakazou, „Jajko”, technika mieszana, Grecja

42. Palmy przynoszone przez wiernych do cerkwi Agia Varvara, Heraklion, Kreta, Grecja

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

chorus sings special songs contributing to the atmosphere of devotion. On the islands the procession of the Epitaph takes place close to the sea. In the old days there was a custom to bring in the main doors of the houses the costumes of seafarers lost at sea. The procession of the Epitaph is closely related with popular customs, the purification of the houses and the lands, and the commemoration of the dead, because according to ecclesiastical tradition Christ visited Hades and met the souls of the dead. In general, the Epitaphs gather all the power of the Holy Week. Therefore, sick and weak people used to pass three times under the Holy Sepulcher hoping to receive the blessing to bring them good health.

It is well known that ritual symbols constitute an integral part of the festivities lending a special interest to each ceremony. Easter symbols are abundant. The egg is the symbol of Easter par excellence. Eggs, mainly the ones painted red, are known throughout the Orthodox world. Considered as a source of life and of perfection, the egg symbolises in Christian times, as in the past, rebirth and good fortune. Red, a powerful and apotropaic colour, has been related to ancient Greek and pre-Christian traditions (e.g. Adonis and Attis etc) and is linked with Christ's blood, which is considered as a means to drive away evil. Keeping intact the egg during 'egg tapping', is a sign of good health, while greetings follow a specific ritual: "Christ has risen", to which the response must be "He truly has risen".

Easter symbols (candles and flowers, bread and its advancement tsoureki) are considered to have a miraculous power, while the lamb is the main Easter food in the whole Orthodox world. The Ecclesiastical symbol of the lamb, denoting Christ according to the Apocalypse, comprises the power of the victory over death. In

the whole Mediterranean civilization lamb, and especially the newly born, is the expression of the renewal of nature happening in spring. Its destiny was to be sacrificed in order to secure this renewal.

Since Easter is not only a religious but also an ancient inherited rural spring feast, it is significantly important to be celebrated in the open air and accompanied by rejoicing with music, dances and athletic games, the latter aimed at demonstrating power, skillfulness and the community spirit.

In **Poland** symbolic elements of traditional Easter rites are: a green twig, water, fire and food, including an egg and Easter cake, the so-called "paska".

The highlight of Easter is the Holy Week. It begins on Palm Sunday, which commemorates Christ's solemn arrival at Jerusalem. On this occasion, the villagers bless Easter palms in churches as a symbol of reviving life and vitality considered to acquire curative and magic powers after their blessing. In different sizes, the palms are made of willow twigs and other evergreen plants, decorated with flowers made of blotting paper and ribbons. It was believed that the ritual touch or blow with a palm restored vitality to people and animals. In the territory of Małopolska there was a common custom of putting crosses made from palms under the first ploughed ridge, which was intended to secure a good harvest and protect the crops from storms and hail.

On Holy Saturday churches carry out the rite of blessing water (purifying and curing power), fire (power destroying evil) and food intended for solemn breakfast on Sunday of Lord's Resurrection. Coals from the blessed bonfire and the water

43.

44.

43. Epitaph decorated by women in the church of Agia Varvara, Heraklion Crete, Greece

44. Palm Sunday, Łętownia, Małopolskie voivodship, phot. Jacek Kubiena, 1971, Poland (EM in Cracow)

45. Easter palm. Made by: A. Małkowska, A. Kapel, M. Mazurek-Cierniak, R. Leja (Associated Schools in Oleszyce, unit Lubaczów), 2008, Poland (MK in Lubaczów)

46. Blessing food on Holy Saturday, Kolbuszowa Górna, Podkarpackie voivodship, phot. F. Kotula, 1959, Poland (EM in Rzeszów)

47. Art embroidery "Epitaph" by Mary Galani-Kritikou, Greece

SYMBOLIKA PŁODNOŚCI I ODRODZENIA NATURY

25

pogrzebowe marsze. W niektórych miejscach żeński chor śpiewa specjalne pieśni przyczyniając się tym samym do uwznioślenia atmosfery nabożeństwa. Na wyspach procesja do Grobu Pańskiego ma miejsce w pobliżu morza. W dawnych czasach ważnym zwyczajem było przenoszenie do głównych drzwi domu ubrań żeglarzy zaginionych na morzu. Procesja do Grobu Pańskiego ściśle związana jest z popularnym zwyczajem – oczyszczaniem domu i ziemi oraz z czczeniem pamięci zmarłego, ponieważ zgodnie z eklezjastyczną tradycją Chrystus zstąpił do Otchłani i wyzwolił dusze zmarłych. Podsumowując, najwięcej uwagi w ciągu Wielkiego Tygodnia poświęca się pamięci o zmarłych. Dlatego też chorzy i słabi ludzie chodzą trzy razy wokół Grobu Pańskiego mając nadzieję, że otrzymają błogosławieństwo i dobre zdrowie.

Wiadomo, że symboliczna strona obrzędowości tworzy integralną część każdej uroczystości. Świąteczna symbolika jest bardzo bogata. Jajko jest symbolem Świąt Wielkanocnych. Jaja, w szczególności te pomalowane na czerwono, są bardzo popularne w świecie Prawosławia. Uważane są za źródło życia i doskonałości, symbolizują odrodzenie się i pomyślność. Czerwony, mocny, apotropeiczny kolor odnosi się do starożytnych i przedchrześcijańskich tradycji (np. Adonis i Attis itp.), jest związany również z krwią Chrystusa, która odpędza zło. Jeśli jajko nie pęknie podczas jego malowania jest to znak dobrego zdrowia. Życzenia poprzedzane są słowami: „Chrystus Zmartwychwstał”, a odpowiedź na nie powinna brzmieć: „Prawdziwie Zmartwychwstał”.

Uważa się, że symbole świąt Wielkanocnych (świece, kwiaty, chleb, tsoureki) posiadają cudotwórczą moc. W tym kontekście duże znaczenie posiada również baranek wielkanocny z ciasta, służący za pokarm podczas świąt Wielkanocnych w całym świecie Prawosławia. Baranek to symbol eklezjastyczny odnoszący się do Chrystusa i zgodnie z Apokalipsą oznacza zwycięstwo nad śmiercią. Na całym obszarze cywilizacji śródziemnomorskiej baranek, szczególnie ten nowo narodzony, jest symbolem odrodzenia natury. Jego przeznaczeniem było zostać oddanym w ofierze, by zapewnić jej odrodzenie.

Ze względu na to, że Wielkanoc jest nie tylko świętem religijnym, ale także świętem wiosennym mającym swoje korzenie w starożytności, ważne jest to, by świętować je na otwartym powietrzu, z muzyką, tańcami i grami sportowymi, które ukazują siłę, zręczność i tworzą ducha wspólnoty.

W Polsce symbolicznymi elementami tradycyjnej obrzędowości wielkanocnej są przede wszystkim: zielona gałązka, woda, ogień a także pokarmy, w tym jajko i kołacz wielkanocny, tzw. „paska”.

Kulminacyjnym okresem świąt wielkanocnych jest Wielki Tydzień poprzedzający święto Zmartwychwstania. Rozpoczyna go Niedziela Palmowa będąca upamiętnieniem uroczystego wjazdu Chrystusa do Jerozolimy. Na tę okazję mieszkańcy wsi święcą w kościołach palmy wielkanocne. Posiadają one różną wielkość, wykonywane są z gałęzi wierzbowych i innych wiecznie zielonych roślin, dekorowane kwiatami z bibuły i wstążkami. Wierzono, że rytualny dotyk lub uderzenie palmą przywracało siły życiowe ludziom i zwierzętom domowym. Na terenie Małopolski powszechny był zwyczaj podkładania wykonanych z palm krzyżyków pod pierwszą zaoraną skibę, co miało zapewnić urodzaj i ochronić plony przed burzami i gradobiciem.

W Wielką Sobotę odbywa się w kościołach obrzęd święcenia wody (moc oczyszczająca i uzdrawiająca), ognia (moc

46.

47.

43. Boży Grób dekorowany przez kobiety w cerkwi Agia Varvara, Heraklion, Kreta, Grecja

44. Niedziela palmowa, Łętownia, woj. małopolskie, fot. Jacek Kubiena, 1971r., Polska (ME w Krakowie)

45. Palma wielkanocna. Wykonanie: A. Mańkowska, A. Kapel, M. Mazurek-Cierniak, R. Leja (ZS w Oleszycach, pow. Lubaczów), 2008r., Polska (MK w Lubaczowie)

46. Święcenie pokarmów w Wielką Sobotę, Kolbuszowa Górna, woj. podkarpackie. Fot. F. Kotula, 1959r., Polska (ME w Rzeszowie)

47. Mary Galani Kritikou, „Boży Grób”, haft, Grecja

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

were taken home and used in households both for apotropaic procedures and home medicine. The traditional “święconka”, a basket with blessed food contains “paska”, horseradish, salt, smoked ham and sausages, a statuette of a lamb (made of cake, sugar or plaster) and eggs - “pisanki” - decorated in various techniques. Eggs were shared during the Easter breakfast; they were given as presents, applied as a cure for diseases, and the protection of home and its residents against evil.

Another important Polish rite is “Śmigus-dyngus”, traditionally held on Easter Monday. On this day people pour water over each other, which with its purifying life reviving power is aimed at providing health, good luck and harvest.

In **Bulgaria**, Easter is celebrated in a similar way. With the “maiden” character of their rites, Lazarovden (St. Lazarus’ day) and Tzvetnitza (Palm Sunday) “repeat” in a specific way the “male” Christmas – this time, however, it’s the young girls called lazarkas that herald the spring awakening of nature. The girls dress in bride’s clothes to imply expectations of getting married; magnificent wreaths of flowers and peacock plumes adorn their heads. Similar to the koledars’ groups, the lazarkas go from house to house (in some places they visit the fields, meadows and sheep pens as well), sing songs of praise, wishing the host and his family health and prosperity. In return, they get fresh eggs. Around the baskets with the offerings, they perform the specific dance “Buenetz”. Later on, people gather in the village square where the common large lazarkas’ horo starts. Finally, the lazarkas let their wreaths float on the river water. They believe that

the girl whose wreath comes first will be the first to marry; she is also chosen as “kumitza”, the leader of the lazarkas next year. The participation of the young girls in the lazaruvene marks their socialization - it means they’ve grown up to marry.

After the church service on Palm Sunday, consecrated willow tree twigs are woven into wreaths to decorate the home icon and the doors of the house. The willow tree is considered a symbol of everlasting youth and eternally reviving nature and its twigs are expected to bring health to the family. Women girdle willow twigs round their waists to get enough strength for the harvest-time. Willow tree twigs are placed on the graves of deceased ancestors too.

At Easter, the expectations of the people that awakened nature will bring health to them and their livestock and fertility to the land, are the centre around which the entire symbolism of the holiday is structured. The first painted eggs are dyed in obligatory red; one is put by the home icon, the second on the ritual bread and the third one is rubbed on the face of every child for health. They keep these eggs throughout the year, as they are believed to possess healing properties. The “painted” eggs have rich decoration of geometric and stylized anthropomorphic, zoomorphic and vegetation representations (birds, butterflies, fish, snakes, spiders, swastikas etc.). The ritual breads are round or oval pleat-shaped buns, sometimes with a hole in the middle, but always with a red egg on them.

Easter, is also the time when the whole village celebrates with songs and dances; the girls swing on swings for health and for the love of a good-looking young man and not of a dragon! Close relatives and friendly families visit each other,

48. Blessing food on Holy Saturday, St. Stanisław church in Lubaczów, Podkarpackie voivodship, phot. S. P.Makara, 2008, Poland (MK in Lubaczów)

49. Wooden jugs, Nlemstów, Podkarpackie voivodship, 1920, Poland (Museum Kresow in Lubaczow)

50. „Śmigus” rite, Giedlarowa, Podkarpackie voivodship, phot. T. Poźniak, 2007, Poland (Etnographic Museum in Rzeszów)

51. A basket containing „święconka” – dishes blessed on Holy Saturday, 2008, Poland (Museum Kresow in Lubaczów)

SYMBOLIKA PŁODNOŚCI I ODRODZENIA NATURY

27

niszcząca złe siły) oraz pokarmów przeznaczonych na uroczyste śniadanie w Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego. Węgielki z poświęconego ogniska oraz wodę zabierano do domów wykorzystując w gospodarstwie zarówno w zabiegach o znaczeniu apotropeicznym jak i domowej medycynie. Tradycyjna „święconka”, czyli koszyk ze święconymi potrawami zawiera: „paskę”, chrzan, sól, wędliny oraz figurkę baranka (z ciasta, cukru lub gipsu) i dekorowane w różnych technikach jajka – „pisaniki”. Te ostatnie uważane były za uniwersalny symbol początku i źródła życia, pomyślności i urodzaju, znany już w różnych kulturach przedchrześcijańskich. Jajkami dzielono się podczas śniadania wielkanocnego, obdarowywano się nimi, stosowano jako środek na choroby, ochronę domu i jego mieszkańców przed złem.

Ważne znaczenie posiada obrzęd „Śmigus-dyngus”, tradycyjnie obchodzony w Poniedziałek Wielkanocny. Sprowadza się on do wzajemnego oblewania się wodą posiadającą moc oczyszczenia i odradzania życia. Ten barwny i żywiołowy obrzęd w symbolicznym aspekcie ma na celu zapewnienie zdrowia, pomyślności i urodzaju.

W Bułgarii Święta Wielkanocne obchodzi się w podobny sposób. Z „dziewiczym” charakterem obrzędowości, z Lazarovden (dniem św. Łazarza) i z Tzvetnitsa (Niedziela Palmowa), „powtarzając” specyficzny „męski” charakter świąt Bożego Narodzenia – tym razem jednak to młode dziewczyny zwane lazarkas zwiastują obudzenie się natury do życia na wiosnę. Dziewczyny ubierają się w stroje panien młodych, by zasugerować gotowość do zamążpójścia; wspaniałe wieńce zrobione z kwiatów i pawich piór ozdabiają ich głowy. Podobnie do grup koledars, lazarkas chodzą od domu do domu (w niektórych regionach chodzą po polach, łąkach i do owczych zagród), śpiewając pieśni uwielbienia, życząc gospodarzowi i jego rodzinie zdrowia i dobrobytu. W zamian za to dostają świeże jaja. Wokół koszyków z darami odprawiany jest specyficzny taniec zwany „Buenetz”. Później mieszkańcy zbierają się na wiejskim placu, gdzie zaczyna się lazarkas horo.

Następnie lazarkas puszczają swoje wianki na rzekę. Wierzy się, że dziewczyna, której wianek przyplynie pierwszy, pierwsza wyjdzie za mąż. Wybrana jest ona także jako kumitza, przewodniczka lazarkas w następnym roku. Udział młodych dziewczyn w lazarowane świadczy o tym, że zaczynają udzielać się towarzystwo (są na tyle dorosłe, by wyjść za mąż).

Po Mszy Św. w Niedzielę Palmową poświęcone gałązki wierzby są wplatane w wianki, którymi dekoruje się domową ikonę i drzwi domu. Wierzba uważana jest za symbol wiecznie trwającej młodości i niekończącej się odnowy natury, a jej gałązki przynoszą zdrowie dla rodziny. Kobiety opasują się gałązkami wierzby po to, aby uzyskać siłę do pracy w czasie żniw. Gałązki wierzby są także umieszczane na grobach zmarłych przodków.

W Wielkanoc ludzie oczekują, że budząca się do życia natura przyniesie im zdrowie, pomyślność i urodzaj w gospodarstwie – jest to główny aspekt symboliczny tych świąt. Pierwsze malowane jaja są barwione koniecznie na czerwono. Jedno jajo kładzione jest przed domową ikoną, drugie na rytualnym chlebie, zaś trzecim pociera się twarz każdego dziecka dla zapewnienia mu zdrowia. Jaja te trzymane są przez cały następny rok, ponieważ uważa się że posiadają one uzdrawiające właściwości. Malowane jaja odznaczają się bogatą antropomorficzną, zoomorficzną i roślinną dekoracją (ptaki, motyle, ryby, węże, pająki, swastyki). Rytualne chleby to okrągłe albo owalne, pofalowane bułki, czasami z otworem pośrodku, zawsze z charakterystycznym czerwonym jajem.

W Wielkanoc cała wioska świętuje śpiewając pieśni i tańcząc, dziewczyny bawią się na huśtawce, by zapewnić sobie zdrowie

50.

48. Świecenie pokarmów w Wielką Sobotę, kościół św. Stanisława w Lubaczowie, woj. podkarpackie, fot. S. P. Makara, 2008r., Polska (Muzeum Kresów w Lubaczowie)

49. Drewniana konew, Niemstów, woj. podkarpackie, 1920, Polska (MK w Lubaczowie)

50. Obrzęd „Śmigus”, Giedlarowa, woj. podkarpackie, fot. T. Poźniak, 2007r., Polska (Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie)

51. Koszyk ze „święconką” – potrawami poświęconymi w Wielką Sobotę, 2008r., Polska (MK w Lubaczowie)

51.

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

share the festive table, exchange ritual breads (during the last century they were generally called “kozunaks”) and dyed eggs. A traditional game is played where each player hits the other player’s egg with his own. This is known as “egg tapping” and the holder of the last intact egg will be the healthiest person throughout the year. On that day, people greet themselves with “Christ has risen” and get the response “He truly has risen”.

Harvest rites

In **Greece** the principal traditional rural customs were – and in many cases still are- closely related with agricultural activities and rituals usually linked to a feast day, which par excellence aimed to guarantee the survival of people. Combining pagan and Christian practices, most of them have been preserved across the ages as having a great significance for securing the rendering of the fields and in consequence a good year for the family and the community.

For the farmers the way earth is going to receive ploughing and harvesting is considered as very important. For this reason farmers offered the first fruits (6th of August) to the church to be blessed (especially in northern Greece and Thrace). Many symbolic actions are related with sowing; among them is the Feast of Seeds, known with the ancient name panspermia, which is celebrated on the feast day of the Virgin Mary (Presentation of the Virgin, 21 November), called Messosporitissa “protector of grain in the middle of sowing period”. During this day in many rural areas, people used to eat, as a main meal, a combination of boiled cereals and vegetables, and to share a small portion with neighbours in

order to guarantee the abundance of plants.

Among the symbolic actions linked with the cycle of cereals and of the corn, it is worth noting the sowers’ habit of tying the last ears of corn in a nice bouquet with different forms (comb, cross etc), which sometimes they hang around the iconostasis of the house, the place where they usually keep the icons, or they hang it from the ceiling. In some regions (e.g in the island of Karpathos) they leave in the fields some ears of the corns, while tracing around them a magic circle with a sickle.

In **Poland**, especially in eastern Małopolska, the celebration of a solemn end of harvest was called “wieńcowiny” or “okrężne”. Recently, and popular in the whole country, the term “dożynki” has been adopted. The rite originating from pagan traditions related to the cult of fertility deities started after the completion of the most important field works, mainly at the turn of August and September. It could be also held a little earlier on 15th August - the day of Assumption of St. Virgin Mary, called in Polish culture the God’s Mother “Zielnej” holiday. In this role the God’s Mother was considered to be the patron of soil and its crops: herbs, flowers, cereal and fruit.

The “dożynki” rite started on the day of completing work on cutting the cereal. The harvesters produced a sheaf – “snopek żniwny” decorated with flowers, and a wreath of cereal ears, which they gave to the host and the hostess. Thanking for the hard work, the host invited the harvesters to an evening party. On the field a small amount of the uncut cereal was left, the so-called “przepiórka”. It was

52.

53.

52. Painted eggs, Bulgaria

53. Easter ritual bread, Bulgaria

54. Kneading the Easter bread, Bulgaria

55. Festive straw decoration, Bulgaria

SYMBOLIKA PŁODNOŚCI I ODRODZENIA NATURY

29

i miłość przystojnego młodego mężczyzny, a nie złego smoka! Bliscy i zaprzyjaźnione rodziny odwiedzają się nawzajem dzieląc razem świąteczny stół, wymieniając się rytualnymi chlebami (w ciągu ostatniego wieku nazywanymi „kozunaks”) i malowanymi jajami. Ponadto grają wspólnie w tradycyjną grę, w której jeden z graczy tłucze swoim jajkiem o jajko drugiego gracza. Gra znana jest jako „tłuczenie jaj”. Posiadacz ostatniego nie pękniętego jaja będzie cieszył się najlepszym zdrowiem przez cały rok. Również tego dnia ludzie pozdrawiają się słowami: „Chrystus zmarłychwstał”, na co otrzymują odpowiedź: „Prawdziwie zmarłychwstał”.

Obrzędy dożynkowe

W Grecji tradycyjne zwyczaje ludowe zasadniczo były (i w wielu przypadkach nadal są) ściśle związane z zajęciami i obrzędami wiejskimi, połączonymi z dniem świątecznym. Łącząc pogańskie i chrześcijańskie praktyki, których większość została zachowana przez stulecia, dążono do zapewnienia ochrony ziemi i w konsekwencji zapewnienia dobrego roku rodzinie i całej społeczności. Dla rolników sposób, w jaki orze się ziemię i zbierane są plony, jest bardzo ważny. Z tego też powodu rolnicy przynoszą owoce swej pracy do cerkwi (6 sierpień), by je poświęcić (szczególnie w północnej Grecji i Tracji). Wiele magicznych czynności związanych jest z sianem, wśród nich Święto Ziarna, zwane także pod starożytną nazwą „panspermia”, które przypada podczas uroczystości związanych z kultem Dziewicy Maryi (Ofiarowanie Najświętszej Maryi Panny, 21 listopada), czyli w święto zwane Messosporitissa - Matka Boska „opiekunka ziarna w okresie siewnym”. Podczas tego dnia w wielu wsiach mieszkańcy mają zwyczaj jeść, jako główny posiłek, pokarm składający się z ugotowanego zboża i warzyw. Ponadto, dzielą się małą porcją tej potrawy z sąsiadami, aby zapewnić sobie obfitość plonów.

Oprócz symbolicznych czynności związanych z cyklem upraw zbóż i kukurydzy, należy pamiętać o ciekawym zwyczaju żniwnym, który polega na tym, że ostatnie kolby kukurydzy wiąże się w ładny bukiet nadając mu różne formy (najczęściej grzebienia, krzyża, itd.). Czasami wiesza się te bukiety wokół ikon domowych. Bukiety takie można także zawiesić pod sufitem. Na niektórych terenach (np. Karpathos) pozostawia się na polach kilka niezżętych kolb kukurydzy, a następnie chodzi się wokół nich z sierpem, tworząc magiczne koło.

W Polsce, a w szczególności we wschodniej Małopolsce święto uroczystego zakończenia żniw nosiło nazwę „wieńcówiny”, „okrężne”, ostatnio przyjęło się popularne w całym kraju określenie „dożynki”. Obrzęd ten wywodził się z pogańskich zwyczajów związanych z kultem bóstw urodzaju.

„Dożynki” rozpoczynały się po zakończeniu wszystkich najważniejszych prac polowych, głównie sprzętu zbóż, na przełomie sierpnia i września. Mogły odbywać się również nieco wcześniej, w trakcie przypadającego 15 sierpnia święta Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, znanego w polskiej tradycji jako święto „Matki Boskiej Zielnej”. W tej roli Maryja była uważana za patronkę ziemi i jej plonów: ziół, kwiatów, zbóż, owoców.

Obrzęd „dożynkowy” rozpoczynał się w dniu ukończenia pracy przy zżęciu zboża. Żniwiarze wykonywali dekorowany kwiatami „snopek żniwny” oraz „wianek” z kłosów zboża, które ofiarowywali gospodarzowi i gospodyni. W podziękę za ciężką pracę gospodarz prosił żniwiarza na wieczorną zabawę. Na polu pozostawiano niewielką część nie zżętego zboża tzw. „przepiórkę”. Była to

54.

55.

52. Dekorowane jajka wielkanocne, Bułgaria

53. Wielkanocny chleb obrzędowy, Bułgaria

54. Przygotowywanie wielkanocnego chleba, Bułgaria

55. Świąteczna ozdoba słomiana, Bułgaria

SYMBOLISMS OF FERTILITY AND REBIRTH OF NATURE

a symbolic contribution for field animals, which has an older genesis (a gift for the world of spirits). The dożynki rites in manors were much more spectacular. For this occasion a special dożynki wreath was made, which was brought to church in a solemn procession of men and women in smart clothes, musicians and harvesters. After the blessing it was given as a gift by the best harvesters to the squire. The rite was accompanied by dożynki songs recounting the hard work, expressing wishes of good luck for the host and encouraging him to treat the harvesters. The squire, the owner of the fields, paid the harvesters their remuneration; next the party began which lasted until late at night. The dożynki rites along with all other basic rites are still practised. The role of hosts has been taken by self-government representatives of various levels, and the dożynki rite has assumed the form of a folk festival. A characteristic element of dożynki is still the wreaths made of different kinds of cereal, decorated with ribbons, herbs, fruit and flowers. The tradition requires that the grains from the wreath should be added to spring sowing in order to secure a good harvest. The traditional wreaths most often had a shape of a crown or a hemisphere. The modern form of a wreath depends on its creators' ingeniousness. However, it is always set in the Polish folk and religious tradition.

In **Bulgaria**, the last of the spring-summer prosperity-bringing customs is related to the end of harvest. Then the so-called brada (beard) is made from the largest full-eared wheat spikes, especially left uncut by the reapers. The spikes are tied with a red thread and the ground around them is dug with the point of the sickle, then it is watered and "fed" with pieces of bread in the four cardinal points. The

harvest women start singing and dancing around the brada. The best of the harvesters ritually washes her hands and cuts the spikes in one cut; then she weaves them in a pleat (brada). The decorated brada is solemnly carried to the village and is left in the granary where it is kept until next year. This imitative magical act is meant to secure a future good harvest. Similar to that are the preparatory sowing practices in autumn. The largest seeds are chosen and mixed with tiny pebbles for the wheat to grow large. The sower puts something red in the measure vessel – a red pepper, a bunch of flowers or fibrils of red yarn and even a comb – so that the wheat becomes ripe (associated with red) and thick as the comb teeth.

56.

57.

56. Toys from straw spikes, Bulgaria

57. During the harvest rites, Greek farmers offer fruit to the church

58. „Dożynki” wreath from Wielkie Oczy, Podkarpackie voivodship, phot. T. Lorenc, 2007, Poland

59. Hand-made basket filled with sweets and fruit and decorative earcorns celebrating harvest in Greece

60. Harvest wreath, near Lubaczow, Podkarpackie voivodship, 2006, Poland

SYMBOLIKA PŁODNOŚCI I ODRODZENIA NATURY

31

symboliczna ofiara dla polnych zwierząt, posiadająca starszą genezę (dar dla świata duchów).

Bardziej okazałe przebiegały obrzędy dożynkowe w dworach. Na tę okazję wykonywano specjalny wieniec dożynkowy, który w uroczystym pochodzie druzek i družbów w świątecznych strojach, muzykantów i żniwiarzy, wieszono do kościoła. Po poświęceniu najlepiej pracujący żniwiarze składali je w darze dziedzicowi. Obrzędowi towarzyszyły pieśni dożynkowe opowiadające o trudzie pracy, wyrażające życzenia pomyślności dla gospodarza oraz zachęcające go do poczęstowania żniwiarzy. Dziedzic, właściciel pól, wypłacał żniwiarzom należność, następnie rozpoczynała się zabawa trwająca do późnej nocy.

Tradycje dożynkowe ze wszystkimi podstawowymi obrzędami kultywowane są do chwili obecnej. Rolę gospodarzy przejęli przedstawiciele władz samorządowych różnych szczebli, a obrzęd dożynkowy przybrał formę ludowego festynu.

Charakterystycznym elementem dożynek są nadal wieńce wykonane z różnych gatunków zbóż, przybrane wstążkami, ziołami, owocami i kwiatami. Do tradycji należy, by ziarno z wieńca dodać do wiosennych zasiewów w celu zapewnienia dobrych plonów. Tradycyjne wieńce posiadały najczęściej kształt korony lub półkuli. Współcześnie forma wieńca zależy od inwencji twórców. Zawsze jednak osadzona jest w polskiej tradycji ludowej i religijnej.

W Bułgarii ostatnim wiosenno-letnim zwyczajem zapewniającym dobrobyt jest zwyczaj związany z zakończeniem zbioru plonów. Wykonywana jest wtedy tzw. „brada” (broda), która pleciona jest z największych, pełnych kłosów pszenicy (najczęściej pozostawionych i nietkniętych przez żniwiarzy na polu). Kłosa wiązane są czerwoną nicią, a ziemia wokół nich jest skopana sierpem. Później nawadnia się ją i „karmi” kawałkami chleba w czterech miejscach. Wokół „brada” żniwiarki zaczynają śpiewać i tańczyć. Najlepsza ze żniwiarek rytualnie obmywa swoje ręce i ściana kłosa za jednym zamachem. Następnie tka z nich rodzaj wieńca („brada”). Tak ozdobiona „brada” przyniesiona jest z namaszczeniem do wioski i pozostawiona zostaje w spichlerzu do następnego roku. Ta naśladowcza, magiczna czynność ma na celu zapewnienie w przyszłości dobrych zbiorów. Podobny zwyczaj siania odbywa się jesienią. Miesza się wtedy największe ziarna z małymi kamyczkami, by pszenica mogła rosnąć wysoko. Siewca wkłada coś czerwonego do miarki (najczęściej czerwoną paprykę, bukiet kwiatów lub włókna czerwonej przędzy, a nawet grzebień), tak by pszenica była dorodna.

60.

58.

59.

56. Stomiane zabawki, Bułgaria

57. Dary greckich rolników ofiarowane w cerkwi podczas dożynek

58. Wieniec dożynkowy z Wielkich Oczu, woj. podkarpackie, fot. T. Lorenc, 2007r., Polska

59. Ozdobne pudełko wypełnione słodyczami i owocami w czasie dożynek w Grecji

60. Wieniec dożynkowy, okolice Lubaczowa, woj. podkarpackie, 2006 r., Polska

ECSTATIC RITUALS

All the customs provide us with messages linked with the essence of our past and the nature of our world, visible or invisible. They are closely related with ancient traditions and celebrations. From the ancient pre-Christian rituals of Dionysos worship is drawn a religious custom brought to the Balkans from Black Sea and practiced today only in **Greece** (Anastenaria) and **Bulgaria** (Nestinar).

Today the custom is linked with the feast day of Saints Constantine and Helen (21st May) and has its origins in north-eastern Thrace. In early times it was performed in the area around the village Kosti (near the Black Sea), both by Greeks and Bulgarians.

In **Greece** it is only held in parts of east Macedonia, mainly in the villages Ayia Eleni and Langada, while in **Bulgaria** it takes place in Strandzha villages. The most remarkable part of the custom remains the fire-walking that takes place in the evening. The fire is lit up early in the evening by a member of the group who has inherited this privilege by his forefathers. When the flames have died down and a thick bed of red hot coals has formed, the Anastenarides arrive holding the 'amanetia' and icons of the saints and dancing continuously. They begin a circular dance around it while the music grows louder and louder arousing the dancers into a state of ecstasy. At the same time, sighs (anastenagmi) are heard, from which the custom takes its name. The Anastenarides start to walk on to the coals and dance on them with bare feet, without appearing to be burnt or to be in pain and without the soles of their feet being harmed in any way. According to descriptions of the scholars walking on the fire is the supreme mark of sanctity of the dancer. The fire walking and the immunity to the burns of the Anastenarides

attract many visitors. Many scientists, mostly psychologists, observed the custom in order to find an explanation of this immunity, which still remains unexplained.

The cultural context of nestinar dance, both on its nature and observance, goes back to ancient pre-Christian times. The distant prototype to the nestinar ritual was most probably a certain act of sacrificial offering on fire. Elements of the earliest prehistoric human culture, ancient priestly rites and sun-cults are clearly perceptible in the nestinar festivity. Ancient local Thracian practices have also infiltrated the nestinar ritual complex

The pursuit of sustained sacralisation of the custom, gradually imposed on its observance a complete aura of accompanying characteristics – holding the icon of Saints. Constantine and Helena with raised hands, falling in a deep religious trance ("prihvashtane", "obzemane", meaning "obsession"), acquiring the capacity of foretelling events, specificity of the nestinars' cries during the fire-dance, dancing crosswise or in circle around and in the live coals, etc.

The very practice of this ecstatic dance confirms that the cultural phenomena that bring the Balkan people together are time-resistant. The traditional observance of the Anastenaria festivity on May 21 in different villages in Strandzha is shared by their Northern Greece neighbours who come especially for the day. The joint celebration strengthens its authenticity and, by increasingly attracting young people, the nestinar tradition becomes not only interesting and arresting, but it also turns into a stable interaction of traditional and modern spiritual cultures and a factor of social and ethnic rapprochement.

61.

62.

61. Fire-walking during Anastenaria, in Agia Eleni, Drama, Greece (phot.V.Voutsas)

62. Nestinarka's dance on living coals, Bulgaria

63. Nestinars' icon of "St. St. Constantine and Helen", Bulgaria

Wszystkie obrzędy przekazują nam ważne przesłanie związane z esencją naszej przeszłości oraz z widzialną i niewidzialną naturą świata. Zwyczaje te ściśle związane są ze starożytnymi tradycjami i świętami. Od starożytnych, przedchrześcijańskich obrzędów związanych z kultem Dionizosa czerpią swoją tradycję obrzędy o charakterze ekstатыcznym, przeniesione na Balkany znad Morza Czarnego i rozpowszechnione w dzisiejszych czasach tylko w Grecji (Anastenaria) i w Bułgarii (Nestinar).

Obecnie zwyczaj ten związany jest z uroczystością śś. Konstantyna i Heleny (21 maja) i ma swoje korzenie w północno-wschodniej Tracji. We wcześniejszych czasach występował on na terenie wokół wioski Kosti i był odprawiany zarówno przez Greków jak i Bułgarów.

W Grecji zwyczaj ten podtrzymywany jest we wschodniej części Macedonii, a dokładniej w wioskach Ayia, Eleni oraz Lansada. W Bułgarii zwyczaj ten utrzymał się we wsiach regionu Strandzha. Najbardziej niezwykłą częścią tego obrzędu pozostaje chodzenie po rozżarzonych węglach. Ogień zapalany jest wczesnym wieczorem przez członków grupy, którzy odziedziczyli ten przywilej od swoich przodków. Kiedy płomień wygasną i pozostaną tylko rozżarzone węgle, przybywają Anastenarites trzymając „amanetia” oraz ikony ze świętymi. Rozpoczynają się wtedy tańce, podczas których tancerze (tańczący do momentu uzyskania ekstazy) przy dźwiękach rozbrzmiewającej muzyki zataczają krąg. W tym samym momencie można usłyszeć westchnienia (anastenagmi), od których zwyczaj ten wzięł swoją nazwę. Anastarites zaczynają chodzić i tańczyć po rozżarzonych węglach bez pokazywania, że sprawia im to ból. Zgodnie z twierdzeniami badaczy, umiejętność chodzenia po rozżarzonych węglach oznacza świętość tancerza. Chodzenie po rozżarzonych węglach i odporność na oparzenia Anastarites przyciąga wielu widzów. Wielu badaczy, w szczególności psychologowie, starają się obserwować ten obrzęd w celu wyjaśnienia tej niewytłumaczalnej z naukowego punktu widzenia odporności.

Kulturowy kontekst tańca nestinar ze względu na jego naturę i rytuał sięga starożytnych czasów przedchrześcijańskich. Dalekim prototypem tego obrzędu był najprawdopodobniej akt ofiary w ogniu. W nestinar widoczne są elementy kultur prehistorycznych, starożytnych obrzędów pasterskich oraz kultów solarnych. Odbiły się na nim starożytne, lokalne zwyczaje trackie.

Dążenie do stopniowej sakralizacji tego zwyczaju doprowadziło do wprowadzenia nowych, charakterystycznych elementów - trzymanie ikony śś. Konstantyna i Heleny z uniesionymi rękoma, medytacja religijna („prihvashtane”, „obzemanе” – czyli „obsesja”), nabywanie zdolności przepowiadania przyszłości, specyficzne laments nestinars, tańczenie w poprzek lub w kole na rozżarzonych węglach itd.

Praktykowanie tego ekstатыcznego tańca potwierdza fakt, że kulturowy fenomen jedności społeczeństw bałkańskich jest nadal aktualny. Tradycyjne uroczystości Anastenaria, odbywające się 21 maja w bułgarskich wioskach Strandzha są odwiedzane przez ich sąsiadów z północnej Grecji, którzy przybywają specjalnie na ten dzień. Wspólne świętowanie wzmacnia autentyczność uroczystości, a postępujące zainteresowanie młodych ludzi tym zwyczajem powoduje, że obrzęd nestinar stał się nie tylko interesującym i przykuwającym uwagę wydarzeniem, ale także zmienił się w stałą interakcję pomiędzy tradycyjnymi i współczesnymi kulturami duchowymi. Co więcej, stał się czynnikiem społecznego i etnicznego zbliżenia tych dwóch kultur.

63.

61. Chodzenie po rozżarzonych węglach podczas Anastenaria, Agia Eleni, Drama, Grecja (fot. V.Voutsas)

62. „Nestinar” taniec na rozżarzonych węglach, Bułgaria

63. Ikony związane z obrzędem „nestinar”, „śś. Konstantyn i Helena”, Bułgaria

rites of passage

Summer solstices fires and future predictions

Rites of passage include customs and rituals that celebrate birth, initiation, marriage, death, many occurring in the annual liturgical calendar and most of, if not all, those of seasonal changes. To the latter belongs a well known **Greek custom**, that of Klidonas (“Soothsayer”).

It is celebrated on 24th of June, the Feast day of Saint John the Baptist, marking the summer solstice, an astronomical phenomenon that impressed traditional people and led to many superstitions. St John’s day provides an opportunity to revive all the customs and practices of the summer solstice, when the inverse movement of the sun begins, that of decline, which six months later will lead to the winter solstice. Therefore, it is not strange that in almost the whole of Europe people celebrate the sun’s momentary victory by lighting up fires. These open air summer fires have their counterparts in the winter fires during Christmas.

The summer solstice fires, into which are thrown wreaths of flowers in many Greek regions (especially in May), are not only fires for jubilation and purification, but also fires for protection against misfortune, bad luck and illness, which, traditionally, man feared would happen due to the sun’s gradual decline. People usually jump over the fires to dispose of bad luck and misfortune. It is also obvious that people in that period of change wish to have a glimpse of the future. They pursue many practices aiming to reveal their destiny. These happen between the 23rd and 24th of June. The most common being the prediction by means of water, a ritual that is a community matter rather than an individual one. The divination by means of water is immutable through centuries and follows the

same ritual since the 11th century. On the evening of the 23rd of June, a young girl, whose both parents are alive and in good health, goes to the central fountain of the village in order to take water. She carries a pot and without speaking to any one (“wordless water”) brings it to the house where the divination will take place. There, persons –mostly young- who wish to predict their destiny, throw into the water some precious personal objects (eg a ring, a cross) preferably made of gold or silver. They then cover the pot with a red piece of cloth and secure it by a chain and a lock. They put it outside the house, where it remains the whole night to be seen by the stars. The following day they gather in the house and the same person who secured the klidonas opens the pot. Then she proceeds by taking out from the pot, one by one, the objects and telling oracles they inspire. In Thrace the custom is known as Kalogiannia and ends up with traditional dances and music.

In **Poland**, St. John’s rites, called “Sobótka”, “Kupała” were held on the night preceding St. John the Baptist’s day, the shortest night of the year (23/24 June). At that time, according to folk customs, the earthly world was visited by strangers from the hereafter and spirits of deceased ancestors. This holiday has pre-Christian roots and was originally related to the End Holiday (kupała) celebrated to worship Slavic god Swarożyc. The St. John’s night traditions focused on the mystery of life, the triumph of light over the darkness, fertility rites and love fortune-telling.

It was a holiday of fire and water. According to folk beliefs, in the evening, on river

64.

65.

64. *The ritual of water divination in “Kleidonas”, St John’s day, Greece*

65. *Artwork “Kleidonas in Karpathos”, oil by Yiannis Chapsis*

66. *Laduvane – marriage predicting rite on Enyovden (St. John Baptist’s nativity), Bulgaria*

67. *Artwork “Ex votos and fire”, inspired by the Greek “Kleidonas”, mixed technique by Apostolis Zolotakis*

Obrzędy przesilenia letniego i przepowiadanie przyszłości

Do obrzędowości przejścia zaliczamy takie zwyczaje jak: narodziny, inicjacja, małżeństwo, śmierć, wiele liturgicznych wydarzeń w roku kalendarzowym, a także zmiany pór roku. Do zmian pór roku należy bardzo znany grecki zwyczaj „Klidonas” („Wróżbita”). Obrzęd ten obchodzony jest 24 czerwca, w uroczystość św. Jana Chrzciciela.

Tego dnia ma miejsce przesilenie letnie – fenomen astronomiczny, który od wieków wywierał duże wrażenie i doprowadził do wykształcenia się wielu wierzeń. uroczystość świętego Jana Chrzciciela, a jednocześnie dzień przesilenia letniego, w sposób naturalny zapewniał możliwość odrodzenia się wszystkich zwyczajów i praktyk. Wtedy to ilość światła słonecznego padającego na ziemię zmienia się, by sześć miesięcy później doprowadzić do przesilenia zimowego. Dlatego też nie dziwi nikogo fakt, że ludzie świętują zwycięstwo słońca nad ciemnością poprzez rozpalanie ognisk. Te letnie ogniska na otwartym powietrzu są analogią do ognisk zimowych rozpalanych podczas świąt Bożego Narodzenia.

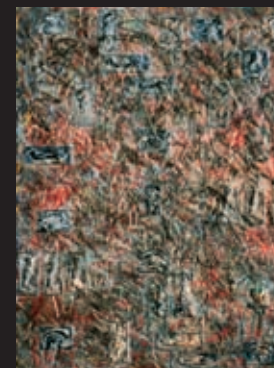
Ogniska przesilenia letniego, do których Grecy w wielu regionach rzucają wianki z kwiatów (szczególnie te majowe), są nie tylko ogniskami rozpalanymi dla tryumfu i oczyszczenia, ale także dla ochrony przed nieszczęściem i chorobą, których człowiek obawiał się, gdy zanikały promienie słoneczne. Z tego samego powodu, by odpędzić zły los i nieszczęście, skakano przez rozpalone ogniska. Oczywistym jest również fakt, że ludzie w tym okresie przemiany chcieli spojrzeć w swoją przyszłość. Poprzez różne praktyki dążyli do odkrycia swojego przeznaczenia. Działo się to pomiędzy 23 i 24 czerwca. Najczęściej przepowiadano przyszłość za pomocą wody, czyniąc to raczej w obecności członków całej społeczności, niż indywidualnie. Wróżenie za pomocą wody jest niezmiennie od wieków i ten sam rytuał jest powtarzany od XI wieku. Wieczorem, 23 czerwca, młoda dziewczyna, której obydwójce rodzice żyją i są zdrowi, idzie do głównego źródła w wiosce, by zacerpnąć wody. Wodę tę niesie w garnku nie odzywając się do nikogo. („milcząca woda”) i przynosi ją do domu, gdzie odbędzie się wróżenie. Wtedy osoby (najczęściej młode), które chciałyby poznać swoją przyszłość, rzucają na wodę swoje najcenniejsze, wykonane ze złota lub srebra osobiste rzeczy (pierścienie, krzyżyk). Następnie garnek przykrywa się kawałkiem czerwonego materiału i zabezpiecza się go łańcuchem bądź kłódką. Potem wystawia się go na zewnątrz domu, gdzie pozostaje przez całą noc tak, by gwiazdy mogły go „zobaczyć”. Następnego dnia zbierają się wszyscy w domu i te same osoby, które opiekowały się „klidonas” otwierają garnek. Wówczas dziewczyna, która przyniosła dzień wcześniej wodę ze źródła, wyciąga jeden po drugim przedmioty z garnka i przepowiada przyszłość. W Tracji zwyczaj ten zwany jest jako Kalogiannia i kończy się słuchaniem tradycyjnej muzyki i tańcami.

W Polsce obrzędy świętojańskie, zwane „Sobótką”, „Kupałą” odbywano w wigilię święta św. Jana Chrzciciela, w czasie najkrótszej nocy w roku (23/24 czerwca), poprzedzającej pierwszy dzień lata. Wtedy to zgodnie z ludowymi zwyczajami świat ziemski nawiedzali przybysze z zaświatów i dusze zmarłych przodków. Święto posiadało przedchrześcijańskie korzenie i pierwotnie związane było ze Świętem Kresu (kupała) obchodzonym ku czci słowiańskiego boga ognia Swaróżyca. Tradycje Nocy Świętojańskiej skupiały się na misterium życia, tryumfie światła nad ciemnością, obrzędach płodności, wróżbach miłosnych.

Było to święto ognia i wody. Wieczorem, nad rzekami, albo na wzgórzach, polanach, czyli według ludowych wierzeń w miejscach

66.

67.

64. Rytuał święcenia wody w dzień św. Jana w czasie „Kleidonas”, Grecja

65. Yiannis Chapsis, „Kleidonas w Karpathos”, Grecja

66. „Laduvane” – obrzęd wróżb matrymonialnych w czasie „Enyovden” (Narodzenie św. Jana Chrzciciela), Bułgaria

67. Apostolis Zolotaki, Wotum „Ogień”, na podstawie greckiego „Kleidonas”, technika mieszana

rites of passage

banks, or in hills, or clearings, or in places often visited by creatures from the beyond, bonfires were made, the so-called “sobótka”. Girls dressed in white and with belts made of herbs, joined by boys, gathered around the fires and started dancing, singing and jumping over the flames. The herbs which had miraculous power protecting people from evil spirits were burnt in the bonfires.

At Midsummer night especially young people had also a ritual bath. Submersion in water or bathing in night dew was to provide them with health and beauty, as well as happy love and marriage. The attributes of St. John's nights are wreaths laid by girls on rivers as an element of matrimonial fortune-telling. The wreaths made of herbs, wild and garden flowers, with a candle attached to a board, were the symbol of maidenhood. Good luck was brought by the wreath which floated on the river without obstacles, or was taken out by her beloved one.

In **Bulgaria** Enyovden (St. John the Baptist's nativity) is the day of the summer solstice. As nature passes to a new state of potency on that day, Enyovden is particularly suitable for divinations and magic acts with symbolic characteristics. In the night, the heaven opens, the stars come down close to herbs and provide them with greater curative power; the upper and the lower worlds gather and the universe is crowded with magicians, vampires, dragons and wood nymphs. The emblematic fire jumping has died away on that day, but the Bulgarian tradition has preserved it on Sirni Zagovezni .

Even before sunrise, maidens, young married and old women go to pick up fresh herbs and flowers – they tie them into a posy, called Enyo's bunch, as it is

believed that the herbs have the greatest healing power on that day and that this curative property weakens every day until it is completely lost (this phenomenon was scientifically proved). The herbs and flowers picked up at dawn are pleated into big wreaths, through which all family members pass for health.

Because of its transitional nature, Enyovden is suitable for divinations and for public acknowledgment of a significant change in the girls' life – they have now reached sexual maturity and are ready to get married. The interesting custom of Enyo's Bride is directly connected with the maiden's passage to a new status. The main character is a small girl – St. John's earthly bride, whose wedding attire is a sign of the girl's wish for getting married. The maidens solemnly carry “Enyo's bride” to every house, to the fields, pens etc. After that the traditional “singing over the rings” is performed. The previous night every girl put her posy with a ring attached to it in a copper of silent water (the vessel is filled with water from the spring and carried home in silence, thus water is believed to preserve its magic mediatory power). Enyo's bride, blindfold, takes the bunches out of the vessel one by one, while the girls sing songs hinting at what their future bridegrooms will be like. These short refrains, in fact riddles-metaphors, reveal different aspects of people's everyday life. Such divinations via singing are performed for prosperity, health and a better future for the entire family. Because of the ancient character of the custom, similar songs-metaphors are well-known to some other Slav and Balkan people.

68.

69.

68. "Sobótka"- rite of letting wreaths float. Radom, Mazowieckie voivodship, phot. B. Polakowska, 2007, Poland (Radom Open Air Village Museum)

69. "Sobótka" – dancing at „sobótka” bonfires. Przemyśl, Podkarpackie v., phot. A. Saładiak, 2007, Poland (Ukrainian Relationship in Poland)

70. Enyo's bride (St. John Baptist's bride), Bulgaria

71. Enyovden wreath of herbs, Bulgaria

często nawiedzanych przez istoty z tamtego świata, palono ogniska, tzw. „sobótki”. Wokół ognisk gromadziły się ubrane na biało i przepasane powrośłami z ziół dziewczęta, do których dołączali chłopcy. Rozpoczynały się tańce, śpiewy i skoki przez płomienie. W ogniskach palono posiadające cudowną moc zioła, chroniące ludzi przed złymi mocami.

W noc świętojańską szczególnie młodzi ludzie dokonywali również rytualnych kąpieli. Zanurzenie w wodzie lub skapanie się w nocnej rosie miało zapewnić im zdrowie i piękno, a także szczęśliwą miłość i udane małżeństwo.

Atrybutem nocy świętojańskiej są wianki puszczone przez dziewczęta na rzecze, jako element wróżb matrymonialnych. Wianki uwite z ziół, polnych i ogrodowych kwiatów, z zamocowaną na deseczce świeczką, były symbolem panieństwa. Pomyślność przynosił ten wianek, który płynął na rzecze bez przeszkód, lub został wylowiony przez ukochanego.

W Bułgarii dniem przesilenia letniego jest Enyovdeny (święto Narodzenia św. Jana Chrzciciela). W ten dzień natura nabiera nowej mocy, jest to również doskonały dzień na wróżenie i magiczne czynności mające symboliczny charakter. W nocy niebo otwiera się, a gwiazdy schodzą blisko ziół, zapewniając im większą moc uzdrowicielską. Górny i dolny świat łączą się i wszechświat staje się pełen magików, wampirów, smoków i leśnych nimf. Symboliczny zwyczaj skakania przez ogień nie jest już wykonywany tego dnia, ale bułgarska tradycja zachowała go w obrzędzie Sirni zagovezni.

Przed wschodem słońca panny, młode mężatki i starsze kobiety wybierają się na zbieranie świeżych ziół i kwiatów. Następnie robią z nich bukiet zwany Enyo's Bunch, ponieważ uważa się, że w ten dzień zioła posiadają największą moc uzdrawiającą. Co więcej, te lecznicze właściwości tracą na sile z każdym kolejnym dniem, aż do momentu gdy w zupełności zanikają (zjawisko to jest udowodnione naukowo). Zioła i kwiaty zebrane o świcie są wplatane w duże wianki. Wianki te umieszcza się kolejno na głowach wszystkich członków rodziny, by zapewnić każdemu zdrowie.

Ze względu na jego przejściową naturę, święto Enyovden jest najbardziej odpowiednią okazją do wróżb, a także na ważne zmiany w życiu dziewczyn, o których dowiaduje się społeczność. Dziewczyny te osiągają w tym momencie dojrzałość seksualną implikując jednocześnie gotowość do zamążpójścia. Interesujący zwyczaj Enyo's Bride jest bezpośrednio związany ze zmienianiem statusu przez pannę. Główną postacią tego zwyczaju jest mała dziewczynka – ziemską narzeczoną św. Jana, której wiosenny strój jest symbolem pragnienia dziewczyny, by wyjść za mąż. Panny niosą uroczyście Enyo's Bride do każdego domu, na pola i do zagród zwierzęcych itd. Później odbywa się tradycyjne śpiewanie nad „pierścionkami”. Poprzedniej nocy każda dziewczyna wkłada swój bukiet z przyczepionym do niego pierścieniem do wypełnionego wodą ze źródła naczynia, które to zostaje zaniezione w ciszy do domu (wierzy się, że woda zachowuje swoją magiczną, rozjemczą moc). Enyo's Bride z zawiązanymi oczyma wyjmuje jeden po drugim bukiety z naczynia, podczas gdy dziewczyny śpiewają pieśni nawiązujące do wyglądu i charakteru ich przyszłych narzeczonych. Krótkie refrezy (zagadki/metafory) śpiewane przez dziewczyny odkrywają różne aspekty, codziennego życia. Takie wróżenie poprzez śpiewanie wykonywane jest w celu zapewnienia dobrobytu, zdrowia i lepszej przyszłości dla całej rodziny. Ze względu na starożytny charakter zwyczaju podobne piosenki-metafory są dobrze znane innym kulturom słowiańskim i bałkańskim.

70.

71.

68. "Sobótka"- obrzęd puszczenia wianków na wodę, Radom, woj. mazowieckie, fot. B. Polakowska, 2007r., Polska (MWR w Radomiu)

69. "Sobótka"- tańce przy ogniskach sobótkowych. Przemyśl, woj. podkarpackie, fot. A. Saładiak, 2007r., Polska (ZU w Polsce)

70. Enyo – „panna młoda” w czasie obrzędu „Enyovden” („narzeczoną św. Jana”), Bułgaria

71. Wianiec z ziół w czasie obrzędu „Enyovden”, Bułgaria

rites of passage

Marriage rituals

Marriage belongs to the rites of passage that have a special weight for the life cycle of persons in a given society due to the fact they that manifest the transformation of relations of people who commence a new cycle in their lives. As a rite, it produces effects beyond the moment of union which have a social impact. Thus all the ritual actions reproduced during the marriage have a special meaning and their significance is consciously or unconsciously recognized. Many bridal traditions and rituals, still today observed, draw their origin from the past when evil spirits were believed to rule people's existence, being envious of happiness and awaiting every chance to attack people's joy and good fortune. Therefore, the bride and groom should be protected in order to ensure happiness. Music, singing and dancing were an attempt to drive away these spirits by the noise they produce.

In **Greece**, marital customs are diverse, due to their close link with local traditions and regional cultural identity or with the special character of the community that created or perpetuates them. However there are some common elements which compose the nucleus of the custom despite the variations.

In every traditional Greek marriage there are three main parts to be distinguished: the preparatory rites, the wedding ceremony and the week after the wedding with the ritual extensions.

The **preparatory rites** include the invitation to relatives and people from other villages to attend the wedding ceremony. It was announced in several ways,

mainly by sending young boys as emissaries. They usually held baskets with fruits, nuts, candies made from sesame seeds and honey (melekouni or sesamomeli) or drinks and sang traditional songs inviting people to attend the event (today invitations have a printed form).

A fertility symbol is also the bridal bread, which represents fruitfulness and is said to bring good luck and health to the couple. The traditional wedding day is full of symbolism. Both parties are dressed in separate homes. Relatives and close friends assist the bridegroom to get shaved and dressed with new cloths, usually traditional ones. Young girls assist the bride to wear the traditional wedding costume embroidered with bright colours aiming to protect her from evil spirits and demons. The purpose of the bridal veil is the same; it was believed to protect the bride from the evil eye of an ill-wisher. Relatives of opposite families adorn the bride with gifts of gold jewellery. Local musicians play traditional folk music. Generally speaking and depending on the local tradition, the wedding takes place in the bride's village. A band escorts the groom to the church and another band retrieves and walks the bride. When the bride is getting ready to leave the house, relatives from the bridegroom's side come to receive her from her father and walk her to the church. The man on a horse holding the flambouro (wedding banner) is usually in front of the group.

The flambouro, one of the most important wedding symbols in many Greek areas, is a flag made usually by a big square piece of red cloth put on a long wooden staff and decorated with different elements according to the local tradition. In Macedonia they use kerchiefs to adorn it; in some places they put on it a pomegranate, a symbol of fertility, or fruits (always there in number).

72.

73.

72. *Wedding parade in Karpathos (phot. V.Voutsas)*

73. *Decorated wedding breads "bonbonnières" from Crete, Greece*

74. *"Flambouro", the wedding flag of Sarakatsani, Greece*

Obrzędy weselne

Małżeństwo należy do obrzędów przejścia. Ze względu na fakt, że ukazuje przemiany zachodzące w relacjach między ludźmi, posiada duże znaczenie dla cyklu życia człowieka w danym społeczeństwie. Ludzie kończą jeden etap swojego życia rozpoczynając drugi, zupełnie nowy. Zwyczaj ten wpływa nie tylko na zjednoczenie się dwóch osób, ale sięga również głębiej. Z tego też powodu, wszystkie rytualne czynności odtwarzane podczas ceremonii zaślubin mają szczególne znaczenie - które jest, świadomie lub nieświadomie, rozpoznawane. Wiele ślubnych tradycji i obrzędów, które możemy również dziś obserwować, ma swoje korzenie w przeszłości. Wierzono, że złe duchy rządzą ludzką egzystencją, a ponieważ zazdrościły im szczęścia, czekały na każdą nadarzącą się okazję, by zniszczyć ludzką radość i szczęście. Dlatego też, by zapewnić szczęście młodej parze powinni być oni chronieni. Muzyka, śpiew i tańce miały na celu odpędzenie złych mocy poprzez hałas jaki wytwarzają.

W Grecji zwyczaje weselne posiadają dużą różnorodność wynikającą ze odmienności lokalnej tradycji, regionalnej, kulturowej świadomości lub ze specjalnego charakteru społeczności, która je tworzy i utrwała. Pomimo ich różnych odmian mają one wspólne cechy, które tworzą rdzeń zwyczaju.

W bardzo tradycyjnych greckich obrzędach weselnych można wyróżnić trzy najważniejsze cechy: obrzędy przygotowujące do ceremonii zaślubin, ceremonia zaślubin i okres po ich zakończeniu.

Obrzędy przygotowujące do ceremonii zaślubin to m.in. zapraszanie całej wioski i ludzi z innych wiosek na tą uroczystość. Można było to robić na różne sposoby, jednak najczęściej zajmowali się tym młodzi chłopcy, pełniący rolę wysłanników roznoszących dobrą wiadomość. Zazwyczaj nieśli oni ze sobą koszyki pełne owoców, orzechów, słodyczy zrobionych z ziaren sezamu i miodu (melekouni lub sesamomeli) oraz napoje. Podczas tego rytuału śpiewali tradycyjne pieśni, zapraszając ludzi do uczestniczenia w tym wydarzeniu (w dzisiejszych czasach zaproszenia te mają formę pisemną).

Symbolem płodności jest także weselny chleb reprezentujący płodność i przynoszący szczęście i zdrowie młodej parze. Tradycyjny ślubny dzień pełen jest symbolizmu. Pan i panna młoda ubierają się w oddzielnych domach. Rodzina i bliscy przyjaciele towarzyszą panu młodemu przy goleniu się i nakładaniu nowego ubrania, zazwyczaj tradycyjnego. Młode dziewczyny asystowały pannie młodej w nakładaniu tradycyjnej sukni ślubnej haftowanej w jaskrawe kolory, które miały chronić ją od złych duchów i demonów. Taki sam cel posiadał również ślubny welon, który jak wierzono miał chronić pannę młodą od „złego oka” - osób życzących jej źle. Krewni ze strony męża podarowywali pannie młodej prezenty składające się przeważnie ze złota. Ponadto, podczas tej uroczystości, lokalni muzycy grali tradycyjną, ludową muzykę. Ceremonia zaślubin w zależności od lokalnych tradycji, miała miejsce w wiosce panny młodej. Jeden zespół najczęściej eskortował pana młodego do cerkwi, podczas gdy drugi odnajdywał pannę młodą, by przyprowadzić ją do świątyni. Gdy panna młoda była już gotowa aby opuścić dom, przychodzili krewni ze strony męża, aby odebrać ją od ojca i odprowadzić do cerkwi. Na czele grupy stał zwykle mężczyzna na koniu trzymający flambouro (weselną flagę).

Flambouro, jeden z najważniejszych weselnych symboli, na wielu terenach greckich wykonany jest zwykle z dużego, kwadratowego, czerwonego płótna udekorowanego różnymi elementami zgodnie z lokalną tradycją, nawiniętego na długi, drewniany drążek. W Macedonii najczęściej używa się ozdobionych chust. W niektórych miejscach kładą na nie granaty - symbole płodności lub owoce (w odpowiedniej ilości).

74.

72. Korowód ślubny w Karpathos, Grecja (fot. V.Voutsas)

73. Dekorowane chleby ślubne z Krety, Grecja

74. "Flambouro", flaga weselna, Sarakatsani, Grecja

rites of passage

In Sarakatsanis' villages the Flambouro was made on the Friday before the wedding either by a young unmarried boy or by the groom's mother. With a cross on it, a symbol of faith, it was decorated with many other fertility and prosperity symbols - coins, apples, gold or coloured ribbons or threads, chains, etc. In some Sarakatsani areas they prepared three Flamboura with stitched wooden pompons (kiritsia) flower shaped and with bells on their centre, symbols of fertility and apotropaic. Coloured pompons also decorated the bundle of woods to be used for the cooking of bread and food of the wedding ceremony. The pompons will be offered later on by the groom's mother to the women taking part in the wedding preparation. She also gave them kerchiefs, which were used to lead the dances.

The wedding ceremony, with a few exceptions, takes place in the church. Once it is completed the newly weds are walked to their house accompanied by friends and relatives. In front of their future house the groom's mother will receive the bride and welcome her by offering honey, sweets or nuts. In some places they also offered a glass of water or bread while a pomegranate was given to the bride to throw it in the courtyard in order to secure prosperity. The wedding feast takes place right after the bride's reception with drinking and folk dancing.

In **Poland**, celebrating marriage is connected to a set of customs and rites shaped by tradition. At this important and symbolic moment of transition, change of family and social status, the wedding rites are intended to secure good luck to the bride and groom.

Wedding ceremonies lasted from a few days to a week and they were held at

the time of "zapusty" or in autumn after the harvest. In the territory of Małopolska after recognizing the possibility of solemnizing marriage (the so-called "zwiady"), matchmaking ("zmówiny") took place, and later "zrękowiny" comprising elements of old property contracts. The initial consent to solemnize a marriage, agreeing on a dowry completed by the ritual of drinking vodka and paying for announcing the wedding in church, meant the beginning of preparations for the wedding. A host and a hostess ("swaszka") were chosen, as were best men, wedding clothes were made, food and drinks were gathered and guests invited.

In the Rzeszów region the wedding was preceded by a party at swaszka's (the so-called "swaszczynny"). The wedding ceremony was started by "zrękowiny" in the morning, and after the parents' blessing the wedding procession moved towards the church, and then to the bride's house, where the wedding reception and the party with musicians had been prepared. In the meantime, another wedding procession had to overcome colourfully decorated barriers – to cross which it had to pay with vodka and sweets. The most important wedding rite was "oczepiny" symbolizing the transition from maiden status to the circle of married women. It was performed by the ritual of taking the wreath off the bride's head and putting on it a bonnet. On completion of the wedding there was a rite of moving the bride to her husband's house together with the dowry kept in a wooden, colourfully polychrome chest.

The wedding rites were accompanied by numerous inevitable items. They were: a wedding "rózga" ("wiecha") – the symbol of the bride's maidenhood. It was made the day before the wedding and it was used for wedding rites until

75.

76.

77.

75. Wedding cake. Neighbourhood of Rzeszów, Podkarpackie voivodship, Poland (ME in Rzeszów)

76. Dowry chest. Łukawiec, Podkarpackie voivodship, 1896, Poland (MK in Lubaczów)

77. Wedding „wiecha”. Kolbuszowa, Podkarpackie voivodship, 2007, Poland (ME in Rzeszów)

78. Parents welcome the bride and groom. Podhale, Małopolskie voivodship, phot J. Baranowski, 1955, Poland (ME in Cracow)

We wsiach w regionie Sarakatsanis flambouro wykonywał pan młody lub jego matka, najczęściej w piątek przed ceremonią zaślubin. Flaga ta z krzyżem po środku- symbolu wiary, dekorowana była również różnymi symbolami płodności i dobrobytu takimi jak: monety, jabłka, złote lub kolorowe wstążki (nici), łańcuchy itd. Na pewnych obszarach Sarakatsanis przygotowywało się trzy flamboura z drewnianymi pomponami (kiritsia), które były w kształcie kwiatu z dzwoneczkiem w środku. Kolorowe pompony dekorowały także kawałki drewna, które później używane były do przygotowania chleba i pokarmów na ceremonię zaślubin. Pompony te matka pana młodego ofiarowywała potem kobietom, które brały udział w weselnych przygotowaniach. Kobiety obdarowywane były również chustami, które użyte były do prowadzenia tańców.

Ceremonia zaślubin, z kilkoma wyjątkami, miała zawsze miejsce w cerkwi. Na niektórych terenach weselne przyjęcia odbywały się najpierw w centrum wioski, gdzie tańczono najczęściej trzy ludowe skoczne tańce. Następnie udawano się do cerkwi.

Po uroczystej ceremonii zaślubin, pan młody i panna młoda pozdrawiali każdego z przybyłych gości i w zamian otrzymywali od nich życzenia. W niektórych regionach Grecji podaje się nowożeńcom na srebrnych łyżeczkach miód i włoskie orzechy. Po ceremonii zaślubin para młoda odprowadzona była do domu przez towarzyszących im przyjaciół i krewnych. Przed ich przyszłym wspólnym domem matka pana młodego oczekiwała na panią młodą i witała ją oferując jej miód, słodycze oraz orzechy. W pewnych regionach oferuje się także szklankę wody oraz chleb. Ponadto, na niektórych wyspach, takich jak Hydra i Kreta, panna młoda otrzymywała owoc granatu, by móc go rzucić później na podwórko zapewniając sobie dobrobyt. Uroczystości weselne miały miejsce zaraz po przywitaniu panny młodej napojami i ludowym tańcem.

W Polsce z zawarciem małżeństwa związany jest również ukształtowany przez tradycję zespół zwyczajów i obrzędów. Bogata obrzędowość weselna miała na celu zapewnić pomyślność nowożeńcom w ważnym i symbolicznym momencie przejścia, zmiany statusu rodzinnego i społecznego.

Uroczystości weselne trwały od kilku dni do tygodnia, odbywały się w okresie zapustów lub jesienią po żniwach. Na terenie Małopolski po rozpoznaniu możliwości zawarcia małżeństwa (tzw. „zwiady”), następowały swaty („zmówiny”), a później „zrękowiny” zawierające elementy dawnych umów majątkowych. Po wstępnej zgodzie na zwarcie małżeństwa, uzgodnieniu posagu zakończonym rytualnym przepiciem wódką oraz danie na zapowiedzi w kościele, oznaczało rozpoczęcie przygotowań do wesela. Wybierano starostę, starościnę („swazkę”), drużbów, szyto stroje weselne, gromadzono żywność i trunki, spraszano gości.

Na Rzeszowszczyźnie ślub poprzedzało przyjęcie u swazki (tzw. „swaszczyny”). Ceremoniał weselny rozpoczynały rano „zrękowiny”, a po błogosławieństwie rodziców udawano się w orszaku weselnym do kościoła, a następnie do domu panny młodej, gdzie przygotowano przyjęcie weselne i zabawę z muzykantami. W trakcie drugiego orszaku weselnego pokonywał barwnie przystrojone „szlabany” – bariery, których pokonanie okupywano wódką i słodyczami. Najważniejszym obrzędem wesela były „oczepiny”, symbolizujące przejście ze stanu panieńskiego do grona kobiet zamężnych, dokonane poprzez rytualne zdjęcie z głowy panny młodej wieńca i założenie czepca. Po zakończeniu wesela odbywał się obrzęd przenosin panny młodej do domu męża z wianem złożonym w drewnianej, barwnie polichromowanej skrzyni.

Obrzędowi weselnemu towarzyszyło wiele niezbędnych obiektów. Wśród nich występowała „różga” weselna („wiecha”) - symbol panieństwa panny młodej. Wykonywana była w przeddzień ślubu i brała udział w obrzędowości weselnej aż do „oczepin”.

78.

75. Kolacz weselny. Okolice Rzeszowa, woj. podkarpackie, Polska (Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie)

76. Skrzynia wianna. Łukawiec, woj. podkarpackie, 1896r., Polska (Muzeum Kresów w Lubaczowie)

77. Wiecha weselna. Kolbuszowa, woj. podkarpackie, 2007r., Polska (Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie)

78. Witanie młodych przez rodziców. Podhale, woj. małopolskie, fot. J. Baranowski, 1955r., Polska (Muzeum Etnograficzne w Krakowie)

rites of passage

“oczepiny”. “Różga” was made by a top of a spruce, on which a rich decoration of flowers, herbs, fruit, feathers, and ribbons was put. The bride’s wreath, decorated in the region of Cracow with a bunch of flowers and ribbons, was also artistically distinguished. Having taken the wreath off, a bonnet decorated with sequins, beads or made of a lace, was put on the bride’s head and covered with a kerchief.

An important role in the wedding rites was played by a wedding cake (the so-called “korowaj”) – round bread decorated with artificial flowers, feathers, birds made of pastry, herbs, and apples. Cutting and sharing the cake completed the wedding rite.

In **Bulgaria**, a wedding is the most important event in the life of the rural man. Through it, the reproduction of the clan is secured and its striking rituality guarantees the sustained development of the community. That’s why the magic nature of the wedding rites and the close relation of ritual and song have survived in modern times.

The main characters are the bridegroom, the best man and his wife, the bride’s brother-in-law, the matchmakers. Ritual wedding bread of rich symbolic decoration is kneaded. In both houses, wedding banners (white and red) are prepared –they will be later combined in one. The wedding-tree – a pine or fruit tree – is adorned with gaily coloured threads (against evil eyes), with flowers (for happy and long-lasting marriage) and fruits (for the young couple’s fertility) etc.

The wedding ceremonies are accompanied with songs. The saddest ones

are performed while the bride’s hair is ritually braided, the wedding wreath is made from flowers and the bride’s face is veiled with thick white or red cloth. In the early 20th century, the white bridal dress appeared as a symbol of her immaculacy and purity. “Taking” the bride from her home is not easy – the bridegroom is forced to “fight” or give “ransom” for her. Sometimes he just slips a gold coin in her mother’s bosom – a tribute of her mother’s milk. Wheat, millet, nuts or dried fruit, sweets and small change are thrown on the public for health and fertility while the bride is leaving home and on completing the wedding ceremony.

A significant moment of “passage” is when the bride enters the bridegroom’s home on a spread white cloth. Her mother-in-law hands the bride a bread, honey and fruits in order to “bring prosperity” into the house, “presents” a small child (symbolizing the future childbirth) and finally takes her to the fireplace to bow and pay her respect to it. The bridegroom’s mother leads the young couple into the house in a yoke or with a kerchief tied around their heads – symbols of shared hardships and toils. The songs accompanying the ceremony are full of joy as new help is coming.

The preparation, preservation, exposition and shifting the maiden’s chest with her dowry to the bridegroom’s house is heavy with symbolism. The maiden chest often remains the only “personal territory” of the married woman.

The virginity of the bride is publicly announced with rifle shots and the bloody spots on her white chemise serve as a proof of her immaculacy. After the wedding guest’s expectation is thus satisfied, they drink “mulled brandy”.

79.

80.

81.

79. Maiden’s chest with dowry, Bulgaria

80. Wedding banner, Bulgaria

81. „Comb” bridal headdress set, Bulgaria

82. Best man’s wedding tree, Bulgaria

Konstrukcję „różgi” tworzył wierzchołek świerka, na który nakładano bogatą dekorację z kwiatów, ziół, owoców, piór, wstążek. Pod względem plastycznym wyróżniał się również wieniec panny młodej zdobiony w Krakowskim bukietami kwiatów i wstążkami. Po zdjęciu wieńca zakładano pannie młodej czepiec dekorowany cekinami, koralikami lub wykonany z koronki, okrywany dodatkowo chustą.

Ważną rolę w obrzędowości weselnej spełniał kołacz weselny (tzw. „korowaj”) – okrągły chleb zdobiony sztucznymi kwiatami, piórami, ptaszkami z ciasta, ziołami, jabłkami. Krojenie i dzielenie kołaczem zamykało obrzęd weselny.

W Bułgarii ceremonia zaślubin należy do najważniejszych wydarzeń w życiu człowieka. Uroczystość ta w sposób symboliczny zapewnia możliwość przedłużenia rodu i rozwój całej społeczności. Z tego też powodu magiczna natura obrzędu zaślubin, a także bliskie związki obrzędu i pieśni, przetrwały do czasów współczesnych.

Najważniejszymi osobami podczas tej uroczystości są: pan i panna młoda, drużba i jego żona, szwagier panny młodej, swaty. Wyrabia się również weselny chleb, który ma bogatą, symboliczną dekorację. W domach pary młodej przygotowuje się weselne flagi (białe i czerwone), które później zostaną połączone w jedną. Weselne drzewko (sosna lub drzewko owocowe) udekorowane jest barwnymi niómi (przeciwko „złym oczom”), kwiatami (dla szczęśliwego i długiego związku) i owocami (dla płodności młodej pary) itd.

Weselnej ceremonii towarzyszą pieśni. Najsmutniejsza wykonana jest wówczas, gdy włosy panny młodej są rytualnie plecione i zakładany jest ślubny wianek zrobiony z kwiatów, a także gdy twarz panny młodej zakryta jest grubym, białym lub czerwonym półtnem. Na początku XX wieku biała suknia panny młodej była symbolem jej nieskazitelności i czystości. „Zabranie” panny młodej z domu nie jest łatwe. Pan młody zmuszony jest o nią walczyć lub dać okup. Czasami wsuwa tylko złotą monetę do przedniej części sukienki matki jako hołd złożony dla jej pokarmu. Następnie wśród weselników, by zapewnić im zdrowie i płodność, rozrzuca się: pszenica, proso, orzechy lub suszone owoce, słodycze i drobne pieniądze. Dopiero wtedy panna młoda opuszcza dom i wypełnia rytuał zaślubin.

Ważny moment przejścia jest również wtedy, gdy panna młoda wchodzi po rozpostartym, białym płótnie do domu pana młodego. Teściowa wręcza jej chleb, miód i owoce w celu „zapewnienia dobrobytu domowi” oraz małe dziecko (symbolizujące jej przyszły poród). Ostatecznie bierze ją do paleniska, by ta ukłoniła się i okazała szacunek. Matka pana młodego prowadzi młodą parę w symbolicznej niewoli lub zawiązuje chustę wokół ich głów (symbol wspólnego dzielenia się trudami i znojami). Pieśni, które towarzyszą tej ceremonii pełne są radości, ponieważ przybycie panny młodej do domu oznacza dodatkowe ręce do pomocy.

Obrzędem o głębokiej symbolice jest przygotowanie, ochrona, ekspozycja, a na koniec przekazanie skrzyni z wianem panny młodej do domu pana młodego. Najczęściej skrzynia ta pozostaje jedyną „własnością” zamężnej kobiety.

Dziewictwo panny młodej jest publicznie ogłoszone poprzez wystrzały z broni i ślady krwi na białej koszuli nocnej. Po tym, jak oczekiwania gości są zaspokojone, wypijają oni „grzaną brandy”.

82.

79. Skrzynia z wianem panny młodej, Bułgaria

80. Weselna flaga, Bułgaria

81. „Grzebień” – wieniec panny młodej, Bułgaria

82. Drzewko weselne noszone przez starostę, Bułgaria

rites of passage

The last stage of the “passage” is the act of removing the bride’s veil and of taking her wreath off – the change in her social status brings too a change in her clothes, adornments and headdress.

Interpreting rural customs and rituals

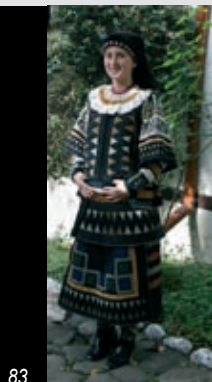
Celebrations and rituals have a central position in rural communities reinforcing the process of social identity building. Many of these are strong even in our days, providing an opportunity to members of a community to meet and rejoice together.

All customs and rituals described above and illustrated by the objects and the related material of the exhibition show, in the most striking way, that beyond differences and multiplicity all these rites have common elements that form the common European heritage. They also reflect not only the wealth of rural cultural, but also similarities that bind rural cultures together and can strengthen their values towards a sustainable future for rural communities.

In contemporary, multicultural societies, in which there is a strong need to reinforce the intercultural dialogue, the various values of rural communities (intellectual, ethical, aesthetic) can contribute to cultural and social balance. Traditional cultures are not only able to offer elements that help us to understand ‘the other’, but can also direct people towards social forms that do not isolate, but, on the contrary, help them to function as members of the social entity.

The experience of post-modern societies, in which values are confused and the

relations between the individual and the whole are de-constructed, suggest that a return to traditional social values can give heed to an important lesson, that of integration; integration of the individual into the group, of art into everyday life, of death into life, of the body into existence, of nature into culture. It is not strange that in the post modern societies two cultural notions coexist: ‘tradition’ and ‘modernity’; once antagonists, but now important for development. It is the main problem of development to transform these contradictions into complementarities and permit people to become more active and act less as mere observers and at the end become more human.

83.

84.

85.

86.

83. Traditional costume of Sarakatsani woman from Komotini, Thrace, Greece

84. Traditional costume of Sarakatsani man from Komotini, Thrace, Greece

85. Women's costumes (bride), the Krakowiak Folk ("Resovia Saltans", Rzeszów), Poland

86. Man's costumes (groom), the Krakowiak Folk ("Resovia Saltans", Rzeszów), Poland

87. Woman's costume from Plevnen region, Bulgaria

88. Man's costume from Sofia region, Bulgaria

Ostatnim etapem „przejścia” jest czynność zdjęcia z głowy panny młodej wianka. W ten symboliczny sposób poślubiając swojego męża zmienia ona status społeczny, co prowadzi również do zmiany ubioru, biżuterii oraz fryzury.

Interpretacja zwyczajów i obrzędów ludowych

Święta i obrzędy pełnią ważną funkcję w społeczeństwach wiejskich, gdyż wzmacniają proces tworzenia się społecznej tożsamości. Wiele z nich jest nadal aktualnych umożliwiając wspólnocie wiejskiej odbywanie spotkań i wspólne przeżywanie radości.

Wszystkie zwyczaje i obrzędy opisane powyżej i zilustrowane na wystawie, poprzez związane z nimi przedmioty i materiały, ukazują w zaskakujący sposób to, iż pomimo różnic i mnogości, wszystkie te obrzędy mają ze sobą wiele wspólnego. Te wspólne elementy tworzą wspólne dziedzictwo europejskie. Zwyczaje te odzwierciedlają nie tylko bogactwo kultur wiejskich, ale poprzez wzajemne podobieństwa, które łączą poszczególne kultury ludowe, wzmacnia się ich znaczenie w dziele zrównoważonego rozwoju społeczeństw wiejskich.

W dzisiejszych czasach zauważalna jest silna potrzeba wzmocnienia międzykulturowego dialogu. Sytuacja ta powoduje, że wartości zaczerpnięte z różnych wspólnot wiejskich (np. intelektualne, etniczne, estetyczne) mogą przyczynić się do kulturowej i społecznej równowagi. Tradycyjne kultury mogą nie tylko zaoferować elementy, które pomogą nam zrozumieć „innych”, ale mogą również skierować nas w stronę tych społecznych form, które nie izolują, a wręcz przeciwnie pomagają nam funkcjonować jako członkom społecznej całości.

Postmodernistyczne społeczeństwa, w których wartości są pomieszane i relacje pomiędzy jednostką a całością ulegają zatarciu, wracają do tradycyjnych, społecznych wartości, które to z kolei zwracają uwagę na ważny aspekt – integrację. Integrację jednostki z grupą, sztuki z codziennym życiem, śmierci z życiem, ciała z duchem, natury z kulturą. Nie dziwi nikogo fakt, że w postmodernistycznych społeczeństwach mogą istnieć dwa kulturowe pojęcia: „tradycja” i „współczesność” (kiedyś przeciwstawne, dziś ważne dla rozwoju). Głównym problemem rozwoju jest zamiana tych przeciwstawieństw w podobieństwa i pozwolenie ludziom, aby byli mniej statyczni, a bardziej aktywni i przez to stawali się bardziej ludzcy.

87.

88.

83. Kobięcy strój ludowy, Sarakatsani z Komotini, Tracja, Grecja

84. Męski strój ludowy, Sarakatsani z Komotini, Tracja, Grecja

85. Strój panny młodej, Krakowiacy ("Resovia Saltans", Rzeszów), Polska

86. Strój pana młodego, Krakowiacy ("Resovia Saltans", Rzeszów), Polska

87. Strój kobiety z regionu Pleven, Bułgaria

88. Strój męski z regionu Sofii, Bułgaria

ACKNOWLEDGEMENTS

We wish to thank the following individuals and organization for their help and support in putting together this exhibition:

In Poland

- the prefect of Lubaczów district Józef Michalik;
- dr hab. Jan Święch, Jagiellonian University, Kraków;
- dr Stanisława Trybunia Staszal, Jagiellonian University, Kraków;
- The managements and staff of the following museums:
  - Antoni Bartosz (PhD), Beata Skoczzeń-Marchewka, Ethnographic Museum in Cracow
  - Jacek Bardan, Jalanta Dragan, Museum of Folk Culture in Kolbuszowa
  - Krzysztof Ruszel (PhD), Damian Drag, Ethnographic Museum in Rzeszów
  - Mariusz Jerzy Olbromski, Katarzyna Trojanowska, National Museum of Przemysl Region in Przemysł
  - Robert Rutkowski, Barbara Polakowska, Radom Open Air Village Museum
  - Jerzy Oleszkowicz, red. Jerzy Dynia, TVP 3 in Rzeszow
  - Romuald Kalinowski, The Song and Dance Ensemble „Resovia Saltans”, University of Rzeszow
  - Anna Drozd, Ukrainian Relationship in Poland, Przemysl
- The artists:
  - Aniela Mrówka (Cewków Wola), Janina Kobiałka (Horyniec Zdrój), Mieczysław Hawryliszyn (Łówcza), Jerzy Witek (Krowica Sama)

In Bulgaria

- The CULT RURAL team of the National Museum of History: Vyara Kerelezova, Keti Fudulska, Janeta Mihaylova, Simeon Milyov, Irina Mikeshova, Lyubava Konova.
- The directors and the ethnologists of the Regional Museums in the following towns and cities: Burgas, Kyustendil, Pazardzik, Pernik, Smolyan.
- Photos and video films: Martina Koleva, Alexandar Vatov, Archives of the Regional museums Burgas, Kyustendil, Pazardzik, Pernik, Smolyan, Planeta TV.
- Translation from Bulgarian to English: Zweta Raychevska

In Greece

- The Folklore and Historical Museum of Komotini, and especially Father Demetrius and Eleni Sarchosidou
- The Municipalities of Sochos,
- The Cultural Association of Kali Vryssi
- Mr and Mrs Xylouris, artists-breadmakers, Anogeia, Crete,
- The artists M. Galani-Kritikou, A. Zolotakis, K. katrakazou, K. Marouda, K. Moudatsos, who lent their works to the exhibition.
- Velissarios Voutsas, photographer- architect
- Tonia Christodoulou, Councillor, Keratea, Attiki
- Olga Renteri, Hyper-Prefecture of Thrace
- Father Tito Assiminakis and Mary Iatrakis, Herakleion, Crete

Pragniemy podziękować osobom oraz instytucjom za wszelką pomoc przy organizacji wystawy:

Polska:

- Józef Michalik, Starosta Powiatu Lubaczowskiego
- dr hab. Jan Święch, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
- dr Stanisława Trybunia Staszela, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
- Dyrektorzy i pracownicy następujących instytucji:
  - Dr Antoni Bartosz, Beata Skoczeń-Marchewka, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie
  - Jacek Bardan, Jalanta Dragan, Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej
  - Dr Krzysztof Ruszel, Damian Drag, Muzeum Etnograficzne im. Franciszka Kotuli w Rzeszowie
  - Mariusz Jerzy Olbromski, Katarzyna Trojanowska, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemyślu
  - Robert Rutkowski, Barbara Polakowska, Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu
  - Jerzy Oleszkowicz, red. Jerzy Dynia, TVP 3 Oddział w Rzeszowie
  - Romuald Kalinowski, Zespół Pieśni i Tańca „Resovia Saltans”, Uniwersytet Rzeszowski
  - Anna Drozd, Związek Ukraińców w Polsce w Przemyślu
- Artyści amatorzy i ludowi:
  - Aniela Mrówka (Cewków Wola), Janina Kobiałka (Horyniec Zdrój), Mieczysław Hawryliszyn (Łówcza), Jerzy Witek (Krowica Sama)
- Tłumaczenie: Patrycja Makara

Bułgaria:

- Zespół pracowników Narodowego Muzeum Historycznego zaangażowanych w realizację projektu CULT RURAL: Vyara Kerelezova, Keti Fudulska, Janeta Mihaylova, Symeon Milyov, Irina Mikesheva, Lyubava Konova.
- Kierownicy i etnologowie muzeów regionalnych w następujących miejscowościach: Burgas, Kyustendil, Pazardzik, Pernik, Smolyan.
- Fotografie i filmy video: Martina Koleva, Alexandar Vatov, archiwa regionalnych muzeów: Burgas, Kyustendil, Pazardzik, Pernik, Smolyan, Planeta TV.
- Tłumaczenie z języka bułgarskiego na język angielski: Zweta Raychevska

Grecja:

- Etnograficzne i Historyczne Muzeum w Komotini, o. Demetrius, Eleni Sarchosidou
- Władze miejskie: Socho
- The Cultural Association of Kali Vryssi
- Państwo Xylouris- artyści piekarze, Anogeia, Kreta,
- Artyści którzy użyczyli prace na wystawę: M. GalañiKritikou, A. Zolotakis, K. Katrakazou, K. Marouda, K. Moudatsos,
- Fotografie: Velissarios Voutsas (fotograf, architekt)
- Tonia Christodoulou, Keratea, Attiki
- Olga Renteri (Hyper Prefecture Tracji)
- Przygotowanie ekspozycji obrzędów wielkanocnych: o. Tito Assiminakis, Mary Iatrakis i Nina Karapidakis, Herakleion, Kreta.

CULT RURAL PARTNERS

Co-organisers

Sveriges Hembygdsförbund - Swedish Local Heritage Federation, Project leader, (SE)
PRISMA Centre for Development Studies (GR)
The European Academy for Sustainable Rural Development - Euracademy Association (EU)
Muzeum Kresów w Lubaczowie, (PL)
Hungarian Open Air Museum (HU)
Institute of Bio-Meteorology, National Research Council of Italy (IT)
Fédération des Musées d'Agriculture et du Patrimoine Rural (AFMA) (FR)
National Historical Museum (BG)

Associate Partners

The Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies, West Hungarian Research Institute (HU)
Musée National des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MuCEM) (FR)
The Jagiellonian University of Krakow, Institute of Ethnology and Anthropology of Culture (PL)
The Academy of Balkan Civilisation (BG)
Museum of Cretan Ethnology (GR)
Cultural Association of Komotini, Folklore and History Museum of Komotini (GR)

Współorganizatorzy

Sveriges Hembygdsförbund - Swedish Local Heritage Federation, Project leader, (SE)
PRISMA Centre for Development Studies (GR)
The European Academy for Sustainable Rural Development - Euracademy Association (EU)
Muzeum Kresów w Lubaczowie (PL)
Hungarian Open Air Museum (HU)
Institute of Bio-Meteorology, National Research Council of Italy (IT)
Fédération des Musées d'Agriculture et du Patrimoine Rural (AFMA) (FR)
National Historical Museum (BG)

Partnerzy

The Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies, West Hungarian Research Institute (HU)
Musée National des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée (MuCEM) (FR)
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Instytut Etnologii i Antropologii Kultury (PL)
The Academy of Balkan Civilisation (BG)
Museum of Cretan Ethnology (GR)
Cultural Association of Komotini, Folklore and History Museum of Komotini (GR)

Muzeum Kresów w Lubaczowie jest instytucją kultury Powiatu Lubaczowskiego
Museum Kresow in Lubaczow is culture instution of Lubaczow District

